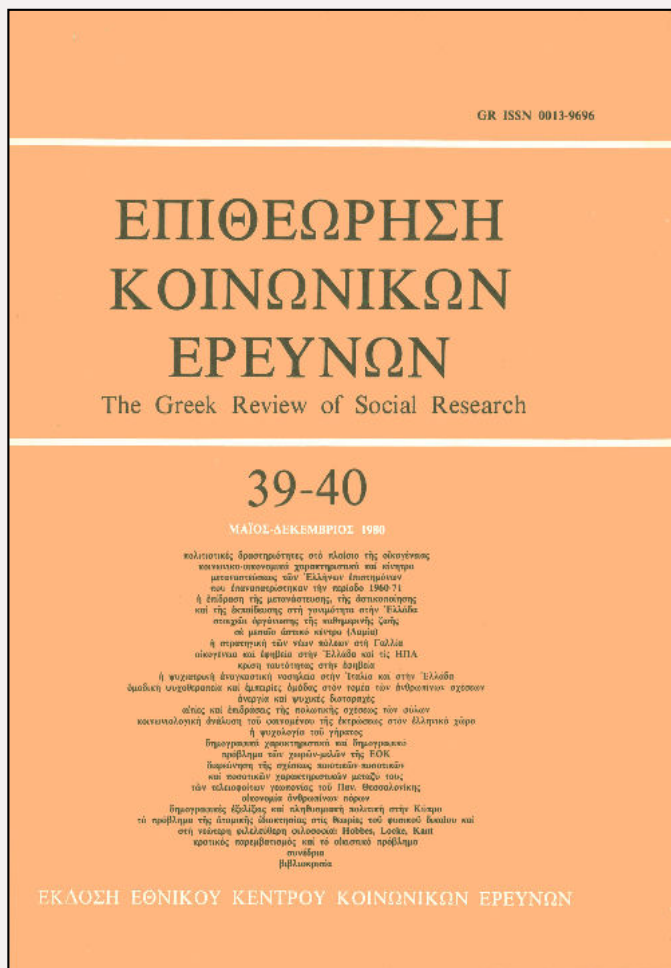

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 39, 1980

Οικογένεια και εφηβεία στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ: Μια διαπολιτισμική σύγκριση

Βλοντάκη Πόπη

Πανεπιστημίου
Μασσαχουσέτης

<https://doi.org/10.12681/grsr.551>

Copyright © 1980 Πόπη Βλοντάκη

To cite this article:

Βλοντάκη, Π. (1980). Οικογένεια και εφηβεία στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ: Μια διαπολιτισμική σύγκριση. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 39(39-40), 267-282. doi:<https://doi.org/10.12681/grsr.551>

οικογένεια καί έφηβεία στήν Έλλάδα καί τίς ΗΠΑ

Μιά διαπολιτισμική σύγκριση

της
Πόπης Βλοντάκη
Πτυχιούχου Μ.Σ. Ψυχολογίας
Πανεπιστημίου Μασσαχουσέτης

εισαγωγή

Η μελέτη αυτή αναφέρεται στο θέμα της οικογένειας καί της έφηβείας, με ιδιαίτερη έμφαση στην αντιμετώπιση της σεξουαλικότητας κατά την έφηβεία. Σκοπός μου είναι ή σύγκριση, όσον αφορά την οικογένεια καί την έφηβεία, ανάμεσα στην Έλλάδα καί τίς Ήνωμένες Πολιτείες, σέ συνάρτηση μέ την ιστορική-πολιτιστική παράδοση καί τό στάδιο σύγχρονης κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης της κάθε χώρας.

Πιο αναλυτικά, έμφαση θά δοθεϊ στά ακόλουθα σημεία:

- Πολιτιστικές ρίζες της σύγχρονης σεξουαλικής ήθικης στην Έλλάδα καί τίς Ήνωμένες Πολιτείες.
- Η σύγχρονη θέση καί δομή της οικογένειας, καθώς καί τά σεξουαλικά ήθη καί ή συμπεριφορά ανάμεσα στους νέους.
- Μελλοντικές τάσεις καί ύποδείξεις γιά έρευνα στην Έλλάδα.

Η εργασία αυτή δέν αποτελεί αυτούσια έμπειρική έρευνα. Τό θέμα ήταν πολύ εύρύ καί πρακτικοί λόγοι χώρου, χρόνου καί χρήματος δέν επέτρεπαν κάτι τέτοιο.

Στηρίχθηκα σέ ιστορικά καί κοινωνιολογικά δεδομένα, καθώς καί σέ έμπειρικές έρευνες πού αφορούν τή δυναμική της οικογένειας καί τή σεξουαλικότητα των νέων στην κάθε χώρα γιά νά καταλήξω σέ όρισμένα συμπεράσματα.

— Η μελέτη είχε συνταχθεϊ αρχικά στην άγγλική γλώσσα. Ύποβλήθηκε στή Σχολή Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου της Μασσαχουσέτης γιά έκπλήρωση των απαιτούμενων προϋποθέσεων πρós απόκτηση διπλώματος Master of Science στην ψυχολογία. Τό άρθρο αυτό αποτελεί συνόψιση της αρχικής μελέτης.

1. σύντομη αναφορά στην κοινωνική εξέλιξη της έφηβείας καί της οικογένειας

Η έφηβεία σάν ξεχωριστό, παρατεταμένο στάδιο ζωής αποτελεί μάλλον πρόσφατο φαινόμενο. Σέ αντίθεση πρós τή βιομηχανική κοινωνία, στην άγροτική κοινωνία ή έφηβεία δέν γίνεται αίσθητη σάν στάδιο ζωής, μία πού ή οικονομική όργάνωση της κοινωνίας απαιτεί τή συμμετοχή των νέων από μικρή ήλικία στον κόσμο της παραγωγής. Σ' αυτό τό πλαίσιο, οί έφηβοι λειτουργούν σάν ένεργητικές οικονομικές μονάδες. Μέ τή βιομηχανοποίηση καί τά συνεπακόλουθά της (άστικοποίηση, τεχνολογία) απαιτείται ή παράταση του σταδίου της έφηβείας γιά τούς εξής λόγους: α) γιά νά διατηρηθεϊ ή αγορά εργασίας μέσα σέ όρισμένα όρια, καί β) γιati απαιτείται μεγαλύτερο διάστημα εκπαίδευσης καί μελέτης γιά νά αποκτηθοϋν οί απαραίτητες δεξιότητες γιά τή συμμετοχή στον κόσμο της εργασίας.

Κατά κάποιο τρόπο, δηλαδή, οι έφηβοι τώρα απο-
τελούν οικονομικό παθητικό (Kenniston, 1975).

Εκτός, λοιπόν, από βιολογικές και σωματικές αλ-
λαγές και τη συνεπακόλουθη ψυχολογική αναταραχή,
ή ιστορική εξέλιξη αποτελεί αποφασιστικό παράγοντα
για τον προσδιορισμό της έφηβείας, από άποψη διάρ-
κειας και ουσίας. Καί στην Ελλάδα και στις Ήνωμέ-
νες Πολιτείες ή έκταση της κοινωνικής και οικονομι-
κής αλλαγής συντελούν ώστε ή έφηβεία ν' αποτελεί έ-
να παρατεταμένο στάδιο του κύκλου ζωής.

Θέλω νά έντοπίσω τή συζήτηση αυτή κυρίως στη
σεξουαλική διάσταση της έφηβείας, γιατί τό σεξουαλι-
κό και τό κοινωνικό είναι αλληλένδετα. Καί είναι κα-
τά τή διαδικασία αναζήτησης της σεξουαλικής τους
ταυτότητας πού οι νέοι αρχίζουν νά αντιλαμβάνονται
του έναυτο τους σάν κοινωνική όντότητα (Freud,
1905).

Σέ διαφορετικά στάδια ιστορικής και οικονομικής
ανάπτυξης υπάρχουν διαφοροποιήσεις στον τύπο και
τό βαθμό αποδεκτης σεξουαλικής ελευθερίας. Καί ή
οικογένεια μπορεί νά αποτελέσει περισσότερο ή λιγό-
τερο αποφασιστικό παράγοντα για τήν προσαρμογή
του άτομου στις κοινωνικές νόρμες (Kenniston,
1977).

Έτσι, όταν τό άτομικό νοικοκυριό αποτελούσε αυ-
τάρκη οικονομική μονάδα, ό ρόλος της οικογένειας ή-
ταν αποφασιστικός για τή μεταβίβαση των κοινωνι-
κών αξιών και τήν προσαρμογή στις κοινωνικές απαι-
τήσεις. Για νά κερδίσουν τήν ανεξαρτησία τους οι έ-
φηβοι έπρεπε νά αντιταχθούν και νά συγκρουστούν
μέ τή γονεϊκή εξουσία. Κατά τά πρώτα στάδια της
βιομηχανοποίησης, ή οικογένεια χάνει τήν οικονομι-
κή λειτουργία της αλλά και πάλι αποτελεί τό βασικό
φορέα εξουσίας για τά εξαρτώμενα μέλη της (παιδιά,
εφήβους).

Στή σύγχρονη δυτική κοινωνία, όμως, ή οικογένεια
δέν αποτελεί πιά τον κύριο φορέα εξουσίας, καθώς
υποσκελίζεται σημαντικά από τά μέσα μαζικής ενημέ-
ρωσης και τό θεσμό της μακρόχρονης εκπαίδευσης.
Οί νέοι, βέβαια, άκόμη παλεύουν μέ τους γονείς τους.
Όμως, ή οικογένεια δέν αποτελεί πιά τήν κύρια πηγή
σύγκρουσης, καθώς οι γονείς όλο και περισσότερο
αποδέχονται τή συρρίκνωση του ρόλου τους και έπι-
τρέπουν τήν ανεξαρτητοποίηση από τήν οικογένεια.
Από αυτή τήν άποψη, ή σεξουαλικότητα είναι σχετι-
κά λιγότερο άκανθώδες θέμα στις σχέσεις γονιών-
παιδιών. Οί συγκρούσεις τώρα μεταφυτεύονται περισ-
σότερο στο εύρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, θέτοντας
υπό πίεση και τήν οικογένεια σάν θεσμό και τά μέλη
της σάν άτομα.

Έτσι, τήν ίδια στιγμή πού ή σεξουαλική ζωή των
νέων ξεφεύγει από τον έλεγχο της οικογένειας, βρί-
σκεται κάτω από τον έλεγχο του κοινωνικού πλαισίου
μέσα στο όποιο είναι ένσωματωμένη. Αυτό εκδηλώνε-
ται τόσο μέ τήν εμφάνιση καταναγκαστικών τύπων
σεξουαλικής συμπεριφοράς όσο και μέ τήν ένταση

πού διακατέχει τις διαπροσωπικές σχέσεις σε θέματα
επικοινωνίας.

Η έλληνική και ή άμερικανική κοινωνία, όντας σε
διαφορετικά στάδια σύγχρονης κοινωνικο-οίκο-
νομικής ανάπτυξης, προσφέρουν τό πλαίσιο για τή
σύγκριση της λειτουργίας του αντίστοιχου οικογε-
νειακού μοντέλου και του αντίκτύπου του πάνω στη
σεξουαλική ζωή των νέων.

Δέν φιλοδοξώ νά θίξω κάθε παραλλαγή οικογενεια-
κού μοντέλου και σεξουαλικής συμπεριφοράς, γιατί έ-
χω άπόλυτη επίγνωση ότι κάθε χώρα παρουσιάζει ένα
έπίπεδο πολυπλοκότητας, ώστε όποιαδήποτε συζήτη-
ση για τήν οικογένεια και τον έφηβο νά διατρέχει τον
κίνδυνο της υπεραπλούστευσης. Ούτε θά ήθελα νά
δημιουργηθεί ή έντύπωση ότι, συζητώντας για τή μέ-
ση άμερικανική οικογένεια, άγνοώ τήν πολλαπλότητα
των πολιτιστικών παραδόσεων της άμερικανικής κοι-
νωνίας. Πρακτικά προβλήματα χώρου κι όχι κάποια
προκατάληψη μέ αναγκάζουν νά χειριστώ τό θέμα μέ
αυτό τον τρόπο. Σκοπός μου είναι νά δείξω άδρά πώς
διαφορετική παράδοση και διαφορετικό στάδιο σύγ-
χρονης κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης διαμορφώ-
νουν ποιοτικά διαφορετικές καταστάσεις.

2. οικογένεια και έφηβεία στο έλληνικό πολιτιστικό πλαίσιο

Παραδοσιακή άγροτική οικογένεια

Η παραδοσιακή έλληνική οικογένεια, μέ τις αντί-
στοιχες ήθικές αξίες, διαμορφώθηκε σ' ένα χώρο μέ
ταραχώδη ιστορία (Όθωμανική κυριαρχία, Έπανά-
σταση 1821, Βαλκανικοί πόλεμοι, Μικρασιατική κα-
ταστροφή, Παγκόσμιος πόλεμος, εμφύλιος, κτλ.) και
αντίξοες βιοτικές συνθήκες. Οί δύσκολες λοιπόν συν-
θήκες επιβίωσης συντέλεσαν ώστε στην έλληνική πα-
ραδοσιακή κοινωνία νά υπάρχει σαφής κατηγοροποίη-
ση των ανθρώπων σε «δικούς» και «ξένους». Σάν «δι-
κοί» θεωρούνται ή οικογένεια, οι συγγενείς, οι φίλοι
(Βασιλείου, 1968), και κριτήριο συμμετοχής στην όμά-
δα των «δικών» είναι τό ενδιαφέρον πού κάποιος δεί-
χνει για τήν προώθηση των συμφερόντων όλης της
οικογενειακής ένότητας.

Έτσι, ή παραδοσιακή άγροτική οικογένεια είναι
σφιχτοδεμένη και διαπνέεται από ίσχυρά αισθήματα
πίστης, υποχρέωσης και άλληλεξάρτησης ανάμεσα
στά μέλη της (Friedl, 1963· Peristiany, 1965). Αυτή ή
άναγκαιότητα για στενές, υποστηρικτικές, άλληλεξάρ-
τητες σχέσεις άντανακλάται σε όλα τά επίπεδα της
δομής της.

Η άγροτική οικογένεια είναι έκτεταμένη και πα-
τριαρχική. Η ιεραρχία μέσα στην οικογένεια καθορί-
ζεται βάσει του φύλου και της ηλικίας (Campbell,
1964, Φραγκουδάκη, 1978). Έτσι, τή μεγαλύτερη
εξουσία έχει ό παππούς, ακολουθεί ό πατέρας, ή για-

γιά, ή μητέρα. 'Ανάμεσα στα παιδιά, τα αγόρια, ακόμη και μικρότερα σε ηλικία, απολαμβάνουν περισσότερα προνόμια από τα κορίτσια (Βαλμός, 1936). 'Η συζυγική σχέση δεν είναι πολύ οικεία και προσανατολίζεται περισσότερο προς τα παιδιά, τα οποία βρίσκονται στο επίκεντρο της προσοχής τόσο μέσα όσο και έξω από την οικογένεια (Campbell, 1964· Triandis, Vassiliou, Nassiakou, 1968).

Με την εμφάνιση της έφηβείας, ή σχέση των παιδιών με τόν πατέρα, κυρίως, γίνεται περισσότερο απόμακρη και τυπική.

Γιά τή σωστή κατανόηση όμως της ιεραρχικής δομής της πατριαρχικής αγροτικής οικογένειας πρέπει ή θεώρησή της νά γίνει μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο αναπτύχθηκε. Σ' ένα περιβάλλον, όπου τό νοικοκυριό βρίσκεται ενσωματωμένο με την οικονομία, ή γυναίκα είναι μία σημαντική μορφή έστω κι αν δεν έχει δημόσια αναγνώριση. Στο βαθμό πού ή ύπαρξή της είναι απαραίτητη γιά τήν οικονομική επιβίωση της οικογένειας, οί ρόλοι είναι μέν διαχωρισμένοι αλλά συμπληρωματικοί συγχρόνως. 'Απ' αυτή τήν άποψη, ή δομή της αγροτικής οικογένειας έμπιπτει στο πλαίσιο των ύποστηρικτικών, άλληλεξάρτητων σχέσεων πού ανάφερα προηγουμένως.

'Ο ήθικός κώδικας της αγροτικής οικογένειας καθορίζεται από τίς άξίες της τιμής και της ντροπής γιά τόν άντρα και τή γυναίκα, αντίστοιχα, και σχετίζεται με τά έξις χαρακτηριστικά της κοινωνικής δομής: α) συμπληρωματική αντίθεση των δύο φύλων, β) άλληλεγγύη ανάμεσα στά μέλη της οικογένειας και γ) κάποια μορφή έχθρότητας ανάμεσα σε οίκογένειες πού δεν συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς (Campbell, 1964). 'Η απώλεια της ντροπής θίγει τήν τιμή των άντρων της οίκογένειας (συζύγου, άδελφών, γιτών) γιατί άντανακλά στον άντρισμό τους. 'Η έννοια του «φιλότιμου» έκφράζει αυτήν άκριβώς τή σχέση ανάμεσα στην τιμή και τή ντροπή και καθορίζει αν άπαιτείται νά αναληφθεί δράση γιά τήν αποκατάσταση μιås προσβολής (Safilios, 1969). Οί άξίες της τιμής και της ντροπής διαγράφουν τό διπλό κριτήριο ήθικής της αγροτικής 'Ελλάδας, έφόσον ή γυναίκα θεωρείται μία διαρκής άπειλή γιά τήν τιμή του άντρα. 'Ετσι όλο τό βάρος της ντροπής πού περικλείουν οί σεξουαλικές σχέσεις πέφτει στο γυναικείο φύλο. Καί φυσικά, ενώ τά κορίτσια είναι πολύ περιορισμένα, γιά τά αγόρια όχι μόνο επιτρέπεται, αλλά αποτελεί και κοινή προσδοκία νά έχουν πολλαπλές σεξουαλικές κατακτήσεις.

'Η προίκα αποτελεί μία ακόμα ένδειξη της άλληλεξάρτησης ανάμεσα στά μέλη της οικογένειας και του διπλού κριτηρίου της αγροτικής 'Ελλάδας. Οί κοινωνικοί δέ παράγοντες πού ενίσχυσαν και διατήρησαν αυτό τό θεσμό έχουν τή ρίζα τους στην ελληνική παράδοση. Δηλαδή α) ισχυρό αίσθημα εϋθύνης άπέναντι στο κορίτσι και β) αίσθηση φιλότιμου πού συνδέει τήν παροχή προίκας με τό καλό όνομα της οίκογένειας (Λαμπίρη-Δημάκη, 1972).

'Η άγροτική οίκογένεια αποτελεί ένα σημείο αναφοράς γιά τόν τρόπο με τόν όποιο ή σύγχρονη ελληνική οίκογένεια διαφοροποιείται από τήν παράδοση, καθώς προχωρεί ή αστικοποίηση και ή εκβιομηχάνιση. Γι' αυτό τό λόγο πιστεύω πώς ή παραπάνω σύντομη αναφορά θά βοηθήσει στην κατανόηση της αστικής οίκογένειας και των σύγχρονων άξιών.

Κοινωνικο-οικονομική αλλαγή

Τό ρεύμα αστικοποίησης εντάθηκε κατά τή μεταπολεμική περίοδο. Σήμερα, ό αστικός πληθυσμός αποτελεί τό 53% έναντι του 33% στά 1940 (Στατιστική 'Επετηρίς, 1975). 'Η βιομηχανοποίηση άκολούθησε σε βραδύτερο ρυθμό, ώστε σήμερα τό εργατικό δυναμικό της χώρας άνέρχεται σε 20%, ενώ ό αγροτικός πληθυσμός σε 47% (Στατιστική 'Επετηρίς, 1975).

Με τήν αστικοποίηση και τή βιομηχανοποίηση ή θέση της γυναίκας αλλάζει. Σήμερα οί γυναίκες αποτελούν τό 28,5% του συνολικού εργατικού δυναμικού (Στατιστική 'Επετηρίς, 1977).

'Η συμμετοχή των γυναικών στον κόσμο της εργασίας έξω από τό σπίτι έχει σημαντικό αντίκτυπο στη δυναμική της οίκογένειας. 'Επίσης, τό αστικό πλαίσιο, όπου ή δύναμη της κοινής γνώμης μειώνεται και ό οίκογενειακός έλεγχος γίνεται πιο δύσκολος, εϋνοεί μία σχετική χαλάρωση της σεξουαλικής ήθικής. 'Ετσι, οί κάτοικοι των πόλεων διατηρούν όρισμένα στοιχεία των παραδοσιακών άξιών τους, αλλά παράλληλα ή ήθική τους αναδιαρθρώνεται σε χαλαρότερη βάση. Συγχρόνως, με τό νά διατηρούν στενούς δεσμούς με τήν οίκογένειά τους στον τόπο καταγωγής, πραγματοποιούν τή σύνδεση των χωρικών με τίς συνήθειες της πόλης. 'Υπό αυτή τήν έννοια, ή άλληλεπίδραση πόλης-χωριού περνά μέσα από τήν οίκογένεια (Friedl, 1963).

Σύγχρονη αστική οίκογένεια

Τά τελευταία χρόνια, ή ελληνική κοινωνία εξελίσσεται ταχύτατα. 'Επειδή όμως οί αλλαγές στην κοινωνική δομή πραγματοποιούνται σε ρυθμό βραδύτερο από ό,τι ύπαγορεύουν οί οικονομικές αλλαγές, παρατηρείται ένας άσυγχρονισμός ανάμεσα στην οικονομική εξέλιξη από τή μία μεριά και τήν εξέλιξη θεσμών και άξιών από τήν άλλη. 'Ετσι, δημιουργούνται όρισμένες συγκρούσεις, καθώς ή οίκογένεια εξακολουθεί νά προβάλλει τίς παραδοσιακές άπαιτήσεις και άξίες πού διαμορφώθηκαν στο άγροτικό περιβάλλον άλληλεξάρτησης, ενώ οί νέοι πρέπει νά αντιμετώπισουν ένα διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο, όπου οί άλληλεξαρτήσεις διαρκώς χαλαρώνουν.

Μία σύντομη περιγραφή της σύγχρονης ελληνικής αστικής οίκογένειας με βάση όρισμένα έμπειρικά δεδομένα θά βοηθήσει στην άνάλυση και κατανόηση αυτών των συγκρούσεων.

Η οικογένεια παραμένει ισχυρή σάν θεσμός και θεωρείται και από τα δύο φύλα σάν κύριος παράγοντας ευτυχίας (Βασιλείου, 1966). Τό συνεχώς αυξανόμενο ποσοστό διαζυγίων¹ δέν αποτελεί απόδειξη άμφισβήτησης του θεσμού της οικογένειας, γιατί συσχετίζεται με την αυξανόμενη συχνότητα γάμων (Εθνική Στατιστική Υπηρεσία 1951, 1961, 1971, 1975).

Στόν αστικό χώρο, ή σχετική απομόνωση της συζυγικής σχέσης (άπό τή γειτονιά, τους συγγενικούς κύκλους) άπαιτεί μεγαλύτερη οικειότητα και συναισθηματική αυτοδυναμία για την επιβίωσή της, σε σύγκριση με τό παρελθόν (άγροτικό πλαίσιο). Όμως ό γάμος θεωρείται μιά σχέση πού βασίζεται στην άμοιβαία κατανόηση, τις παραχωρήσεις και την ύπακοή της γυναίκας κυρίως (Safilios, 1972). Επίσης άπό πολλούς ή άγάπη θεωρείται περισσότερο σάν έπακόλουθο παρά σάν προϋπόθεση του γάμου (Βασιλείου, 1966).

Γενικά, λοιπόν, οί ρόλοι μέσα στην οικογένεια παραμένουν διαχωρισμένοι και συμπληρωματικοί. Βέβαια, τό έπάγγελμα της συζύγου έλαττώνει τό βαθμό εξουσίας του συζύγου (Safilios, 1967), αλλά και τότε ή δύναμή της περιορίζεται σε πίο «γυναϊκές» άρμοδιότητες, όπως ή άνατροφή των παιδιών, ή άγορά οικιακών ειδών (Safilios, 1967). Και στόν τομέα των σεξουαλικών σχέσεων, έρευνες σκιαγραφούν μιά μάλλον παθητική στάση της Έλληνίδας γυναίκας, όσον άφορά την πρωτοβουλία, τόν έλεγχο γεννήσεων ή τή συζυγική άπιστία (Safilios, 1972, 1969).

Συναφής δέ με την κοινωνική άλλαγή είναι και ό αστικός έπαναπροσδιορισμός της έννοιας της «τιμής», πού τώρα βασίζεται περισσότερο στην άτομική συμπεριφορά κάποιου παρά στην συμπεριφορά όλων των μελών της οικογένειας (Safilios, 1969).

Η πυρηνική οικογένεια (κατά τό 1969, ό μέσος άριθμός παιδιών ανά οικογένεια υπολογιζόταν σε 2,2 —Βαλαώρας, 1969) αντικαθιστά συνεχώς την έκτεταμένη μορφή οικογένειας. Παρά δέ τή σχετική φθορά της πατριαρχικής παράδοσης, και στόν αστικό χώρο ό πατέρας παραμένει ή κυρίαρχη μορφή (Vermeulen, 1970), και ή γονεϊκή σχέση εξακολουθεί νά έχει μεγαλύτερη βαρύτητα άπό τή συζυγική (Spinellis-Vassiliou, *Communication*, No 65). Η παιδοκεντρικότητα παραμένει κύριο χαρακτηριστικό και της σύγχρονης αστικής οικογένειας. Θά μπορούσε νά πεί κανείς ότι συχνά οί γονείς άντιμετωπίζουν τά παιδιά σάν μιά προέκταση του έαυτού τους, προσπαθώντας μέσω αυτών νά εκπληρώσουν δικές τους άνάγκες, διαψευσμένους πόθους και φιλοδοξίες (Katakis, Ioannides, Tavantzis, 1974, Ποταμιάνου, 1978). Αυτή δέ ή στάση συνοδεύεται άπό την τάση για έλεγχο και διατήρηση της εξάρτησης του παιδιού. Νοοτροπία πού

στό παρελθόν ύπαγορευόταν άπό τις συνθήκες άλληλεξάρτησης του άγροτικού χώρου και πού επιβιώνει παρ' ότι έχουν αλλάξει οί συνθήκες της αστικής Έλλάδας.

Σήμερα, ενώ οί σχέσεις γονέων-παιδιών είναι περισσότερο φιλελεύθερες άπό ό,τι στό παρελθόν, ή αυταρχική παράδοση δέν έχει εξαλειφθεί. Ό σεβασμός, ή ύπακοή και ή φροντίδα κατά τή γεροντική ήλικία αποτελούν τις κύριες προσδοκίες των γονιών άπό τά παιδιά, ενώ ή άγάπη βρίσκεται στό τέλος της λίστας των καθηκόντων (Βασιλείου, 1966, Ζάρναρη, 1978).

Εύλογο είναι ότι, σ' αυτό τό πλαίσιο, ή σεξουαλικότητα παραμένει ταμπού και οί σχετικές συζητήσεις είτε άποκλείονται, είτε γίνονται μέσα σ' ένα κλίμα φορτισμένο (Ζάρναρη, 1978).

Η παράδοση επιβιώνει, παρά τή σχετική άλλαγή, και αποτελεί τή βάση της κοινωνικοποίησης, άντανακλώντας στή διαφορετική άντιμετώπιση των κοριτσιών και των άγοριών. Παραδοσιακά, τό άγόρι άνατρεφόταν με τό όραμα της καριέρας και τό κορίτσι με τό όνειρο του «καλού γάμου». Σήμερα αυτή ή νοοτροπία είναι έμφανής κυρίως στά κατώτερα οικονομικά στρώματα, όπου ή οικονομική δυσχέρεια μπορεί νά άναγκάσει τους γονείς νά διαλέξουν νά μορφώσουν μόνο τό γιό (Safilios, 1972). Όμως ούσιαστικά ή νοοτροπία επιβιώνει σε ευρύτερη κλίμακα, πράγμα πού εξηγεί γιατί ενώ πολλές γυναίκες σπουδάζουν και άναλαμβάνουν μιά υπεύθυνη δουλειά, πολύ συχνά θεωρούν τό στάδιο αυτό σάν κάτι τό προσωρινό μέχρι τό γάμο τους.

Έφηβεία και σχέσεις με τό άλλο φύλο

Τά προβλήματα λοιπόν πού άντιμετωπίζουν τά άγόρια και τά κορίτσια βρίσκονται σε άμεση συσχέτιση μ' αυτές τις προσδοκίες. Με την εμφάνιση της έφηβείας, ή διάκριση άνάμεσα στό άγόρι και τό κορίτσι γίνεται όριστική, και είναι κυρίως ή συμπεριφορά του πατέρα πού επηρεάζεται και γίνεται αυταρχικότερη.

Η κύρια άπαίτηση άπό τό άγόρι άφορά την προετοιμασία για μιά καλή καριέρα, ενώ συνήθως τό θέμα της σεξουαλικότητας δέν προκαλεί μεγάλες προστριβές. Για τό κορίτσι όμως, ή πίεση δέν άφορά τόσο τό θέμα της μόρφωσης, όσο τό θέμα της άνεξαρτητοποίησής του άπό την οικογένεια, και των σχέσεων του με τό άλλο φύλο. Είναι κοινή διαπίστωση πόσο ευαίσθητο σημείο αποτελεί για τόν πατέρα τό νά «πάει ραντεβού» ή κόρη του, έν γνώσει του.

Η στάση της μητέρας σ' αυτή τή σύγκρουση είναι μάλλον άμφιθυμική. Έχοντας κι ή ίδια άνάλογες έμπειρίες είναι σε θέση νά κατανοήσει περισσότερο άπό τόν πατέρα και νά νοιώσει συμπάθεια για τις προσπάθειες της κόρης της νά άνεξαρτητοποιηθεί. Παράλληλα, όμως, νοιώθει άπρόθυμη νά παραιτηθεί άπό τόν έ-

1. Τά διαζύγια αύξήθηκαν άπό 3.786 κατά τό 1976 σε 4.517 κατά τό 1977 (Στατιστική Έπετηρίς Δικαιοσύνης, 1976, 1977).

λεγχο πάνω στα παιδιά της, τά όποια υπήρξαν ό άξονας τής ζωής της, έπειδή φοβάται τή μοναξιά πού ή δική τους άνεξαρτησία συνεπάγεται γι' ατήν. Έτσι, ή στάση της, πού συνήθως είναι συμβατική, συνίσταται σέ μία προσπάθεια νά βρεί λύσεις και νά γεφυρώσει τό χάσμα ανάμεσα στόν πατέρα και τήν κόρη, παίζοντας συχνά παρασκηνακό ρόλο.

Και γιά τά άγόρια και γιά τά κορίτσια ό παρεμβατικός ρόλος τής οικογένειας προκαλεί έντονη δυσaréσκεια. Συγχρόνως, όμως, είναι μάλλον σπάνιο φαινόμενο ή όριστική ρήξη τών δεσμών μέ τήν οικογένεια ή ό διαχωρισμός στέγης, άν δέν προηγηθεί γάμος ή γεωγραφική απόσταση πού νά διασφαλίζει ατή τήν άνεξαρτησία.

Δυστυχώς δέν υπάρχουν έπιστημονικά έμπειρικά δεδομένα σχετικά μέ τίς συγκρούσεις τών Έλλήνων έφήβων μέ τήν οικογένεια και τό θέμα τής σεξουαλικότητας αυτό καθαυτό. Μπορεί κανείς, όμως, νά σχηματίσει μία ιδέα από δημοσιογραφικά ρεπορτάζ πού τίθουν σχετικά προβλήματα, όπως, γιά παράδειγμα, τήν έρευνα πού έκανε τό Nielsen Hellas Institute γιά λογαριασμό τής εφημερίδας *Τά Νέα*, τόν Ιανουάριο τού 1977. Η έρευνα ατή διεξήχθη ανάμεσα σέ 316 νεαρούς άντρες και γυναίκες (18-25 χρόνων) και σέ 100 γονείς όλων τών κοινωνικών τάξεων.² Όλοι οι νεαροί και οι νεαρές πού ρωτήθηκαν συμφώνησαν σέ ένα βασικό σημείο, ότι δηλαδή δέν υπάρχει καμιά βοήθεια από τό σπίτι, όσον άφορά τή σεξουαλικότητα. Αν συζητηθούν τέτοια θέματα, ή στάση τών γονέων είναι είτε άποτρεπτική, είτε άπαγορευτική, μέ έμφαση περισσότερο στους πιθανούς κινδύνους παρά στόν τρόπο μέ τόν όποιο μπορούν νά αντιμετωπισθούν όρισμένα πρακτικά προβλήματα. Η συνηθισμένη συμβουλή στά άγόρια είναι νά προσέχουν νά μήν έμπλακούν μέ τό άλλο φύλο σέ περιπέτειες πού θά έμποδίσουν μία επιτυχημένη καριέρα. Καί, αντίστοιχα, στά κορίτσια νά άποφεύγουν κάθε «παραχώρηση» στόν σεξουαλικό τομέα, καθώς και τίς περιπέτειες πού δέν έχουν προοπτική γάμου.

Έτσι, 45% τών γονέων πού ρωτήθηκαν είχαν ευνόικη στάση άπέναντι στις προγαμιαίες σχέσεις, άλλα μόνο γιά τά άγόρια· 23% ήταν αντίθετοι και γιά τά δύο φύλα, ενώ 26% είχαν γενικά ευνόικη στάση γιά τίς προγαμιαίες σχέσεις άνεξαρτήτως φύλου. Επίσης 37% τών μητέρων υποστήριζαν τίς προγαμιαίες σχέσεις άνεξαρτήτως φύλου, ενώ μόνον 12% τών πατέρων έμπέτουν στην ίδια κατηγορία. Αύτά τά δεδομένα, παρά τήν έπιφύλαξη μέ τήν όποία θά 'πρεπε νά γίνονιν άποδεκτά, είναι μέχρις ενός σημείου ένδεικτικά τής δυναμικής τής οικογένειας: Μέ άλλα λόγια, ό πα-

τέρας παραμένει ό προστάτης τής τιμής τής οικογένειας, ή όποία άντανεκλάται περισσότερο στη συμπεριφορά τής κόρης παρά τού γιου.

Η άπαγορευτική στάση τής οικογένειας δέν σημαίνει φυσικά ότι γιά τούς έφήβους δέν υπάρχουν εύκαιρίες γιά συνεύρεση μέ τό άλλο φύλο και ανάπτυξη σεξουαλικών σχέσεων. Τό σχολείο, τό φροντιστήριο, ό σύλλογος, τό πάρτυ άποτελούν τόν πιο συνηθισμένο χώρο γιά γνωριμία, και φυσικά τό άγόρι έχει συνήθως τήν πρωτοβουλία.

Τό ταμπού τής παρθενίας, πού άποτελούσε άδιαφιλονίκητη άρετή γιά τήν άγροτική Ελλάδα, φαίνεται νά έχει εξασθενήσει κατά πολύ στόν αστικό χώρο. Μία σχετική σφυγμομέτρηση ανάμεσα σέ νέους άντρες ήλικίας μικρότερης τών τριάντα δείχνει ότι ή πλειοψηφία δέν ενδιαφέρεται γιά κάτι τέτοιο, ενώ οι υπόλοιποι θά προτιμούσαν μία γυναίκα παρθένα, αλλά αυτό δέν θά τό έβαζαν ποτέ σάν άπαραίτητη προϋπόθεση. Αντίστοιχες γνώμες εκφράστηκαν επίσης και από νεαρές γυναίκες. Ό τόπος καταγωγής φαινόταν νά άποτελεί καθοριστικό παράγοντα, έφόσον οι περισσότεροι νέοι και νέες άγροτικής καταγωγής ήταν περισσότερο συντηρητικοί σ' αυτό τό θέμα (Κ. Παπαδοπούλου, 1975). Ανάλογες τάσεις φάνηκαν και στό δείγμα πού διερευνήθηκε από τό Nielsen Hellas Institute, όπου τό 77% τών έρωτηθέντων εξέφρασαν τήν έπιδοκιμασία τους γιά τίς προγαμιαίες σχέσεις. Καί πάλι οι άντρες ήταν πιο ένθερμοι υποστηρικτές από τίς γυναίκες σέ ποσοστό 89% και 65%, αντίστοιχα.

Ιδιαίτερα ανάμεσα στους φοιτητές και τών δύο φύλων οι προγαμιαίες σχέσεις έπιδοκιμάζονται. Συνήθως, άπαραίτητη προϋπόθεση θεωρείται ή άμοιβαιότητα συναισθημάτων και ή άγάπη. Φαίνεται, λοιπόν, ότι τό διπλό κριτήριο βρίσκεται σέ παρακμή, τουλάχιστον ανάμεσα στόν φοιτητικό πληθυσμό και τούς νέους τής πόλης.

Έτσι, παρά τήν άπαγορευτική στάση τής οικογένειας, οι περισσότεροι νέοι στην ήλικία τών 17-18 έχουν κάποιου είδους σχέση μέ τό άλλο φύλο, ή όποία όμως, ιδιαίτερα στην περίπτωση τών κοριτσιών, δέν έχει φθάσει στό σημείο τών ολοκληρωμένων σχέσεων. Από τό δείγμα τού Nielsen Hellas Institute (1977), ή πλειοψηφία τών άντρών (92%) άνέφεραν ολοκληρωμένες σχέσεις στην ήλικία τών είκοσι, αρχίζοντας συνήθως από τήν ήλικία τών 16 (21%), ενώ μόνο 3% άνέφεραν παντελή έλλειψη σχέσεων μέχρι τό είκοστό έέμπτο έτος. Οι γυναίκες άνέφεραν ολοκληρωμένες σεξουαλικές σχέσεις στην ήλικία τών είκοσι σέ ένα ποσοστό 68%. Τό γεγονός όμως ότι 38% τών γυναικών πού ρωτήθηκαν ήταν παντρεμένες ίσως δικαιολογεί έν μέρος αυτό τό σχετικά ύψηλό ποσοστό. Μόνο 1% άνέφεραν ολοκληρωμένες σχέσεις γύρω στην ήλικία τών 16, ενώ 26% άνέφεραν παντελή έλλειψη σχέσεων μέχρι τήν ήλικία τών 25. Μόνο έλαφρές διαφοροποιήσεις υπάρχουν ανάμεσα στις διάφορες

2. Παρά τούς περιορισμούς ατή τής έρευνας όσον άφορά τό μέγεθος τού δείγματος και τή μεθοδολογία, μπορεί νά χρησιμεύσει σάν δείκτης όρισμένων ρευμάτων στη στάση και τή συμπεριφορά. Έχοντας έπίγνωση ατών τών περιορισμών, θά αναφερθώ σ' ατήν στις έπόμενες σελίδες, μία πού ή έπιστημονική έρευνα σ' ατόν τόν τομέα είναι μηδαμινή.

κοινωνικο-οικονομικές ομάδες. Η ανατροφή από το σπίτι και η εξάρτηση από την οικογένεια βαρύνουν πολύ, πράγμα που εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τη βραδύτερη έναρξη σεξουαλικών σχέσεων για τις γυναίκες σε σύγκριση με τους άντρες.

Όσον αφορά τον αποδεκτό τύπο σχέσης, δεν υπάρχουν συγκεκριμένα δεδομένα. Παίρνοντας υπ' όψη μας όμως τη στάση απέναντι στις προγαμιαίες σχέσεις και τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες οι προγαμιαίες σχέσεις θα ήταν ιδεατές, δηλαδή, την αμοιβαιότητα συναισθημάτων και την αγάπη, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι μία σταθερή σχέση αποτελεί το ιδανικό. Από το δείγμα του Nielsen Hellas Institute, 24% των ερωτηθέντων ήταν ήδη παντρεμένοι, 36% είχαν μία σταθερή σχέση και 38% ανέφεραν ότι δεν είχαν σταθερό δεσμό.

Ο γάμος ανάμεσα στους νέους

Ανάμεσα στους νεαρούς Έλληνες, άντρες και γυναίκες, σάν βασική προϋπόθεση γάμου θεωρείται η αγάπη (41%), ενώ η οικονομική και κοινωνική εξασφάλιση αναφέρεται λιγότερο (3% και 8% για τους άντρες και τις γυναίκες, αντίστοιχα) (Nielsen Hellas Institute, 1977). Στη σύγχρονη Ελλάδα, ο θεσμός της προίκας υφίσταται ακόμη είτε στην παραδοσιακή της μορφή (δηλαδή, σάν οικονομική ενίσχυση της οικογένειας προς την κόρη) είτε σε πιο εκσυγχρονισμένη έκδοση. Στην τελευταία περίπτωση, η αξία της νύφης εκτιμάται με βάση τη μόρφωση και την ικανότητά της να κερδίζει χρήματα («ή προίκα της είναι η μόρφωσή της»). Ανάμεσα στα στρώματα χαμηλής οικονομικής και μορφωτικής στάθμης επικρατεί η πρώτη τάση, ενώ η δεύτερη τάση κυριαρχεί στα περισσότερα αστικοποιημένα και ανώτερου μορφωτικού επιπέδου στρώματα (Λαμπίρη, 1972). Αξίζει, επίσης, να αναφέρουμε ότι το «μάζεμα» της προίκας αποτελεί ισχυρό κίνητρο για εξωσπιτική εργασία στα κορίτσια κατώτερης οικονομικής στάθμης και παραδοσιακών αντιλήψεων, όταν, βέβαια, η οικογένεια δεν έχει επαρκείς οικονομικούς πόρους (Νικολαΐδου, 1975).

Άλλη μία ένδειξη της σχετικής παρακμής της αυταρχικής παράδοσης είναι η ελάττωση της μέσης διαφοράς ηλικίας των συζύγων.³

Σήμερα, μία μέση διαφορά ηλικίας έξι χρόνων θεωρείται λογική, αντίθετα με την παραδοσιακή τάση, σύμφωνα με την οποία η γυναίκα ήταν δέκα ή ακόμα και δεκαπέντε χρόνια νεώτερη από τον άντρα της. Και πάλι όμως ασκείται μεγαλύτερη κοινωνική πίεση στη γυναίκα να παντρευτεί νωρίτερα από ότι ο άντρας και επίσης δεν είναι ακόμη ευρύτατα κοινωνικά

αποδεκτό το να παντρευτεί η γυναίκα έναν άντρα νεώτερό της (Safilios, 1972).

Η μεγαλύτερη συχνότητα γάμων συμβαίνει ανάμεσα στις ηλικίες 25-29 για τον άντρα και 20-26 για τη γυναίκα.⁴

Οι γάμοι σε πολύ μικρή ηλικία αποτελούν την εξαίρεση και σ' αυτό συντελούν και ψυχολογικοί και οικονομικοί λόγοι, δηλαδή, η μεγαλύτερη περίοδος εξάρτησης από την οικογένεια και η μεγαλύτερη οικονομική δυσχέρεια κατά τη νεαρή ηλικία.

Ανάμεσα στη νέα γενιά, η στάση απέναντι στα παιδιά αλλάζει. Έρευνα της Χ. Κατάκη σε φοιτητές δείχνει ότι το παιδί δεν αποτελεί πια το επίκεντρο της οικογενειακής ζωής για τα νεαρά ζευγάρια (Ποταμιάνου, 1978). Η ίδια τάση είναι εμφανής ανάμεσα στους νέους που ρωτήθηκαν από το Nielsen Hellas Institute (1977). Πράγμα που δείχνει ότι, ανάμεσα στους νέους, η αλλαγή στη συμπεριφορά (δηλαδή, η χαμηλή γεννητικότητα) συνοδεύεται από την αντίστοιχη αλλαγή νοοτροπίας (δηλαδή, το παιδί δεν αποτελεί το κέντρο της οικογενειακής ζωής). Παράλληλα, η βάση του γάμου είναι περισσότερο συναισθηματική παρά οικονομική. Η μελλοντική αύξηση αυτής της τάσης υπονοεί ότι η ελληνική οικογένεια θα αποβάλει σταδιακά τον κτητικό χαρακτήρα της και θα σταθεί θετικά απέναντι στο θέμα της ανεξαρτησίας των νέων.

Διαφοροποιήσεις στα σεξουαλικά ήθη

Η σύγχρονη Ελλάδα είναι μία μεταβατική κοινωνία όπου όλο το φάσμα αξιών, από τις πιο εκσυγχρονισμένες μέχρι τις πιο παραδοσιακές, συνυπάρχουν. Δεν παρουσιάζει, δηλαδή, την ομοιομορφία που χαρακτήριζε την αγροτική Ελλάδα.

Αυτές οι διαφοροποιήσεις φάνηκαν ήδη στην παραπάνω συζήτηση. Εδώ θα προσπαθήσω να τις συνοψίσω και να διευκρινίσω τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνονται σάν γεωγραφικές και ταξικές διαφορές. Η αστική-αγροτική αντίθεση αποτελεί την κυριότερη αντίθεση και στο θέμα της σεξουαλικότητας, και διαφοροποιείται στον αστικό χώρο από τον κοινωνικο-οικονομικό παράγοντα.

Στις αγροτικές περιοχές, δεδομένου ότι το ποσοστό του αναλφαριθμητισμού είναι μεγαλύτερο, επικρατεί το αυστηρά διπλό κριτήριο, το οποίο εξασθενεί κατά τη μετάβαση προς περισσότερο αστικοποιημένα κέντρα. Επιπλέον, όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των νέων που φεύγουν χωρίς να επιστρέψουν (για δουλειά, σπουδές, κτλ.), τόσο βραδύτερη είναι η διαδικασία χαλάρωσης και αναδιοργάνωσης του ήθικου κώδικα. Στα χωριά, η οικογένεια παραμένει ακλόνητος θεσμός με κυρίαρχη μορφή τον πατέρα με τις αυταρχικές ιδέες όσον αφορά τη σεξουαλικότητα και τη γυναίκα.

3. Η έρευνα δείχνει ότι όσο μικρότερη είναι η διαφορά της ηλικίας των συζύγων, τόσο περισσότεροι είναι οι αμοιβαίοι σεβασμοί, και ο σύζυγος είναι πιο υποστηρικτικός (Vermeulen, 1970).

4. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, *Δημογραφικές και μελλοντικές τάσεις του ελληνικού πληθυσμού, 1960-1985*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Ποσοστό αναλφαριθμητισμού σε αστικές-άγροτικές περιοχές

Αστικές Περιοχές		Άγροτικές Περιοχές	
Άντρες 4,8%	Γυναίκες 15,5%	Άντρες 9,1%	Γυναίκες 33,3%

(Στατιστική Έπετηρίς, 1971).

Ακόμη και σήμερα υπάρχει προτίμηση για τα αγόρια στην οικογένεια. Και μπορεί κανείς να ακούσει έναν πατέρα να λέει ότι έχει ένα παιδί (έννοώντας το αγόρι) και ένα κορίτσι, ή να αναφέρεται στην κόρη του σαν «ένα γραμμάτιο που πρέπει να ξεφλήσει» (έννοώντας την προίκα). Σ' αυτό το χῶρο, το διπλό κριτήριο και η τιμή (Safilios, 1969), ο προκατακατανομισμένος γάμος και η προίκα (Λαμπίρη-Δημάκη, 1972) αποτελούν κοινωνικές προσδοκίες και χαιρούν κοινής αποδοχής. Η επιρροή της Εκκλησίας είναι αισθητή, ενώ η έκτρωση ή το διαζύγιο αποτελούν, σε περιορισμένο βαθμό, την εναλλακτική λύση (Βαλαώρας, 1969. Safilios, 1969).

Στις επαρχιακές πόλεις επικρατούν οι ίδιες συνθήκες, περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένες ανάλογα με το μέγεθος και το βαθμό απομόνωσης από τα αστικά κέντρα. Συχνά το «κλένιμο» ή οι πρόωροι αρραβώνες και γάμοι (Τσαούσης, 1971) αποτελούν διέξοδο στις σεξουαλικές ανάγκες και επιθυμίες. Η αναχώρηση για σπουδές ή δουλειά αποτελεί και για τα αγόρια και για τα κορίτσια την καλύτερη δικαιολογία για να φύγουν από το σπίτι.

Στόν αστικό χῶρο, δέν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο ή συμβίωση ανύπαντρων ζευγαριών, ιδιαίτερα ανάμεσα στους φοιτητές, που αντιπροσωπεύουν ένα από τα πιο προοδευτικά τμήματα του ελληνικού πληθυσμού σε διάφορα πολιτικά θέματα καθώς και στο θέμα της σεξουαλικότητας. Στην Ελλάδα, το φαινόμενο του «υποπολιτισμού των νέων» (youth culture) δέν έχει επεκταθεί τόσο πολύ όσο στην Αμερική. Ούτε η δομή των πανεπιστημίων (μόλις τώρα κατασκευάζονται πανεπιστημιούπολεις απομακρυσμένες κάπως από την πόλη), ούτε και η διάρκεια σπουδών (δέν υπάρχουν μεταπτυχιακά προγράμματα σε ευρεία κλίμακα) ευνόουν κάτι τέτοιο. Ωστόσο, είναι πιο αισθητό στη σύγχρονη Ελλάδα σε σύγκριση με το παρελθόν, εφόσον με τη σχετική βελτίωση των συνθηκών σπουδών περισσότεροι μαθητές γυμνασίου ακολουθούν πανεπιστημιακές σπουδές.

Το γεγονός ότι τα πανεπιστήμια στην Ελλάδα βρίσκονται σε αστικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Ιωάννινα, Ξάνθη, Κρήτη) ευνόει την ανεξαρτησία των φοιτητών. Έτσι, η αστικοποίηση, σε συνδυασμό με την εκπαίδευση που λειτουργεί σαν παράγοντας απελευθέρωσης, ευνόει περισσότερο φιλελεύθερες και εξισωμένες σεξουαλικές σχέσεις. Υπάρχει μια αμ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. Ποσοστά πτυχιούχων τετραετούς πανεπιστημιακής φοίτησης*

Έτος	Ομάδα ηλικίας	Πτυχίο	Ποσοστό
1961	20-26	4ετούς παν/κής φοίτησης	1,1%
1971	20-24	4ετούς παν/κής φοίτησης	2,2%
	25-29	4ετούς παν/κής φοίτησης	5,5%

(Απογραφή Πληθυσμού, 1961, 1971).

* Αυτά τα ποσοστά δέν περιλαμβάνουν τους νέους που αποφοίτησαν από επαγγελματικές σχολές ή από οποιαδήποτε άλλη βαθμίδα εκπαίδευσης μετά το γυμνάσιο.

φίδρομη διαδικασία ανάμεσα στο αστικό κέντρο, που από την ίδια του τη φύση ευνόει πιο φιλελεύθερη στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα, και στη νοοτροπία των φοιτητών που επηρεάζεται και επηρεάζει προς μια πιο φιλελεύθερη κατεύθυνση.

Κοινωνικο-οικονομικές διαφορές, όσον αφορά τη δυναμική της οικογένειας και τη στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα, εμφανίζονται κυρίως στα αστικά κέντρα και λιγότερο σε επαρχιακές πόλεις και χωριά. Έτσι, στόν αστικό χῶρο, οι κατώτερες οικονομικές τάξεις, συνήθως πρόσφατης αγροτικής καταγωγής και ανατροφής, είναι περισσότερο προσκολλημένες στην παράδοση, ενώ οι ανώτερες τάξεις έχουν υιοθετήσει πιο εξευρωπαϊσμένα ήθη (Vermeulen, 1970, Safilios, 1967). Και οι κοινωνικο-οικονομικές διαφορές, όμως, υπόκεινται στόν παράγοντα αστικοποίησης, εφόσον οι παραδοσιακές αξίες της κατώτερης τάξης φιλελευθροποιούνται με τη διαρκέστερη παραμονή στην πόλη. Από αυτή την άποψη, ο βαθμός αστικοποίησης και μόρφωσης αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την κατανόηση των αλλαγών που σημειώνονται στην οικογενειακή ιδεολογία και στη στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα (Safilios, 1967, Vermeulen, 1970).

3. οικογένεια και έφηβεία στο αμερικανικό πολιτιστικό πλαίσιο

Προ-βιομηχανική Αμερική και αγροτική οικογένεια

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της αμερικανικής οικογένειας είναι η σχετικά χαλαρή γονεϊκή εξουσία και η αποδοχή της ανεξαρτησίας των παιδιών εκ μέρους των γονιών. Αυτό δέν είναι μονάχα συνέπεια σύγχρονων συνθηκών, αλλά αποτελεί και τη συνέχιση ενός μετασχηματισμού στη μορφή γονεϊκής εξουσίας που αρχίζει νωρίς στην αμερικανική ιστορία.

Στόν αμερικανικό χῶρο υπήρχαν έγγενεις παράγοντες που δέν απαιτούσαν την ανάπτυξη συναισθημάτων αλληλεξάρτησης και αμοιβαίας υποχρέωσης ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας και του συγγενικού κύκλου γενικότερα. Η ύπαρξη γής απεριόριστης σε έκταση πρόσφερε σε νέους τη δυνατότητα να φτιά-

ζουν ανεξάρτητο νοικοκυριό, αν ήθελαν, αντί να αποδεχθούν ένα μέρος της γονεϊκής περιουσίας (Demos, 1977).

Άλλος βασικός παράγοντας ήταν η συνεχής μεταναστευση διαφόρων εθνοτήτων στον Νέο Κόσμο, τόσο κατά τις αρχικές εγκαταστάσεις όσο και κατά τις μεγάλες μεταναστεύσεις του 19ου και 20ού αιώνα. Τα νεαρά μέλη της οικογένειας αποδεικνύονταν πιο ικανά στην αντιμετώπιση των δυσκολιών του καινούργιου περιβάλλοντος. Πράγμα που δημιουργούσε ένα χάσμα εμπειρίας ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά με άμεση επίπτωση τη βαθμιαία διάβρωση της γονεϊκής εξουσίας. Έτσι και αν τα οικογενειακά ήθη και έθιμα των νεοφερμένων ήταν διαφορετικά απ' αυτά της Αμερικής, τα παιδιά τους έπρεπε να απορρίψουν τις γονεϊκές αξίες για να ενσωματωθούν στον αμερικανικό πολιτισμό (Slater, 1977).

Έτσι, η οικογένεια στην προβιομηχανική Αμερική ήταν ιεραρχική και πατριαρχική στη δομή της, με αυστηρό σεξουαλικό κώδικα που, όπως είναι εύλογο, αφορούσε περισσότερο τη γυναίκα παρά τον άντρα. Για τη γυναίκα κάποια εξωσυζυγική σχέση αποτελούσε όχι μόνο παραβίαση του γάμου της αλλά και προσβολή απέναντι στην κοινότητα (Demos, 1977). Η ανατροφή των παιδιών βασιζόταν στην πειθαρχία και την υπακοή.

Παρά τον αυστηρό πουριτανικό κώδικα ηθικής όμως, στην πράξη η οικογενειακή εξουσία αμβλυνόταν από το γεγονός ότι οι νέοι είχαν τη δυνατότητα να φύγουν. Ιστορικές μελέτες δείχνουν ότι η προβιομηχανική περίοδος ήταν εποχή τρομερής κινητικότητας στην Αμερική, και οι μετακινούμενοι στην πλειοψηφία τους ήταν νέοι (Katz, 1976). Οι οικογένειες κατακερματίζονταν συνεχώς και ήταν κοινή προσδοκία ότι ένα νιόπαντρο ζευγάρι θα ζούσε στο δικό του ανεξάρτητο νοικοκυριό (Demos, 1977). Έτσι η προβιομηχανική αμερικανική οικογένεια ήταν πυρηνική, αποτελούμενη από το σύζυγο, τη σύζυγο και τα παιδιά, σε αντίθεση με την παραδοσιακή, έκτεταμένη αγροτική οικογένεια των άλλων χωρών.

Η βαθμιαία δέ αμβλυνση της γονεϊκής εξουσίας ήταν συνυφασμένη με μίαν αυξανόμενη χαλαρότητα στον τομέα του σέξ, όπως μαρτυρεί η αυξανόμενη συχνότητα περιπτώσεων έγκυμοσύνης πρό του γάμου (Demos, 1977).

Στην προ-βιομηχανική Αμερική, η έννοια ανάμεσα στον κόσμο της δουλειάς και την ιδιωτική σφαίρα, ποιοτικοποιεί την πατριαρχική δομή σαν γυναικοκεντρική συγχρόνως, εφόσον η γυναικεία εργασία ήταν βασικής σημασίας για τη διατήρηση του αγροτικού νοικοκυριού. Η ίδια έννοια διατηρεί τη συνέχεια ανάμεσα στις ηλικίες, εφόσον όλες προσδιορίζονται από τις ίδιες εργασιακές σχέσεις (ή εκπαίδευση ήταν περιοδικό και περιστασιακό χαρακτηρισμό στην προβιομηχανική φάση) (Kett, 1974).

Με τη βιομηχανοποίηση και τη βαθμιαία αλλαγή

στη λειτουργία της οικογένειας από παραγωγική σε καταναλωτική μονάδα ή θέση και της γυναίκας και των νέων αλλάζει.

Κοινωνικο-οικονομική αλλαγή

Στις Ηνωμένες Πολιτείες η βιομηχανοποίηση άρχισε κατά το 19ο αιώνα και επιταχύνθηκε τόσο ώστε στα 1972 μόνον το 4,3% του πληθυσμού να απασχολείται με τη γεωργία (Ray, 1975). Με ανάλογο ρυθμό προχώρησε και η αστικοποίηση. Έτσι, το 1970 μόνο το 5% του πληθυσμού ζούσε σε φάρμες (US Census, 1970, Detailed Characteristics, Table 189).

Με την έναρξη της βιομηχανοποίησης η γυναίκα στερείται του παραγωγικού ρόλου που είχε στο αγροτικό νοικοκυριό, τον οποίο αναγκά μόνον αργότερα, με την αυξανόμενη συμμετοχή της στο εργατικό δυναμικό.

Στά 1950, οι γυναίκες αποτελούσαν το 28% του συνολικού εργατικού δυναμικού και στα 1977 το 42% (Bureau of Labor Statistics).

Μία άλλη ενδιαφέρουσα άποψη της αυξανόμενης συμμετοχής της Αμερικανίδας γυναίκας στον τομέα εργασίας είναι η αλλαγή στη σύσταση του γυναικείου εργατικού δυναμικού με βάση την οικογενειακή κατάσταση (παντρεμένη, ανύπαντη). Στα 1950, το 12% των εγγάμων γυναικών με παιδιά ηλικίας κάτω των έξι συμμετείχε στο εργατικό δυναμικό. Στα 1974, το αντίστοιχο ποσοστό είναι 40% (Hayghe, 1976). Πράγμα που όπωςδήποτε έχει σοβαρό αντίκτυπο στη δομή της οικογένειας, τόσο στη συζυγική όσο και στη γονεϊκή σχέση.

Για τους νέους, η βιομηχανοποίηση σήμανε το πέρασμα από τη «φάση εργασίας» στη «φάση εκπαίδευσης», πράγμα που είναι εμφανές στον Πίνακα 3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Ποσοστό νέων στην Έκπαίδευση

Έτος	Όμάδα ηλικίας 14-17 στο Γυμνάσιο	Όμάδα ηλικίας 18-21 στην Ανώτερη και Ανώτατη Έκπαίδευση
1910	15%	4%
1940	80%	15%
1960		33%

(Bureau of Labor Statistics, Report 135, Table 1).

Ο παράγοντας της εκπαίδευσης, που στις Ηνωμένες Πολιτείες έχει πάρει τεράστια έκταση, συνέβαλε κατά πολύ στη «γκετοποίηση» των νέων και στην ανάπτυξη του «υποπολιτισμού της νεολαίας» (youth culture) που θα συζητήσω παρακάτω. Είχε δε άμεσο αντίκτυπο στη δυναμική της σχέσης ανάμεσα σε γονείς και παιδιά.

Σύγχρονη αμερικανική οικογένεια

Στή σύγχρονη αμερικανική κοινωνία, ο γρήγορος ρυθμός τεχνολογικής ανάπτυξης και ο αντίκτυπός της πάνω στην κοινωνική ζωή συντελούν ώστε η οικογένεια να θεωρείται λίγο-πολύ σαν ένα καταφύγιο απέναντι στις αποπροσωποποιημένες και ανταγωνιστικές σχέσεις που επιβάλλει η σύγχρονη ζωή. Αυτό εξηγεί την κεντρική θέση που αποδίδουν οι Άμερικανοί στο γάμο για τη ζωή τους: 90-95% των Άμερικανών παντρεύονται τουλάχιστον μία φορά και περίπου τέσσερις στους πέντε διαζευγμένους ξαναπαντρεύονται τελικά (US Bureau of the Census, 1972).

Η αύξηση, δηλαδή, του αριθμού διαζυγίων δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί σαν ένδειξη δυσαρέσκειας με το γάμο σαν θεσμό, αλλά σαν συνεπακόλουθο του περιορισμού της οικονομικής λειτουργίας της οικογένειας, της διάψευσης των υψηλών προσδοκιών για συναισθηματική και σεξουαλική ικανοποίηση, και της οικονομικής ανεξαρτησίας της γυναίκας.

Σε μία τόσο ρευστή κοινωνία, το ζευγάρι δεν μπορεί πια να βασιστεί στην υποστήριξη συγγενών και φίλων. Κατά συνέπεια, οι σύζυγοι πρέπει να αναπτύξουν μία πιο οικεία σχέση μεταξύ τους (Bott, 1960). Σαν ανταπόκριση σ' αυτή την ανάγκη, λοιπόν, η συντροφικότητα αποτελεί την πρωταρχική προσδοκία από το γάμο (Blood and Wolfe, 1960).

Και ενώ υπάρχει ακόμα κάποια «εξειδίκευση» και μονομέρεια, όσον αφορά τη συζυγική και γονεϊκή σχέση, ιδιαίτερα στην εργατική τάξη (Kohn, 1969), ωστόσο, γενικά υπάρχει μία τάση σύμπτωση ρόλων μέσα στην οικογένεια (Skolnick, 1978). Παράλληλα, καθώς και οι δύο γονείς διαθέτουν όλο και λιγότερο χρόνο για τα παιδιά τους, τα οποία μεγαλώνουν μέσα σ' ένα μάλλον χαλαρό δίκτυο κοινωνικών σχέσεων, το μοντέλο κοινωνικοποίησης αλλάζει. Η ανατροφή του παιδιού βασίζεται στην εσωτερικευση περισσότερο παρά στην υπακοή και δίνεται έμφαση στην ατομικότητα και την αυτονομία (Kohn, 1979). Αυτή η στάση είναι επίσης συνέπεια του ότι το παιδί δεν αποτελεί πια το επίκεντρο της οικογενειακής ζωής, καθώς και οι δύο σύζυγοι ενδιαιρούνται περισσότερο για την προσωπική τους πλήρωση στα πλαίσια του γάμου. Η ανεξαρτητοποίηση από την οικογένεια θεωρείται σαν απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, και δεν υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση αγοριών και κοριτσιών (Mischel, 1970). Αυτή η τάση ενισχύεται από την επιταχυνόμενη τεχνολογική αλλαγή που καθιστά τις γνώσεις και την εμπειρία των γονιών ανεπάρκεις (Mead, 1970). Μ' αυτή την έννοια οι σύγχρονες συνθήκες ενισχύουν την παράδοση της χαλάρωσης των αλληλεξαρτήσεων που αρχίζει, όπως είδαμε, νωρίς στην αμερικανική ιστορία.

Ωστόσο, είναι ειρωνεία της τύχης το ότι οι ίδιες

συνθήκες που συντελούν στο να θεωρείται η οικογένεια σαν ιδιωτική υπόθεση, υποσκάπτουν συγχρόνως την «ιδιωτικότητα» της. Στην πραγματικότητα, η οικογένεια δεν μπορεί να απομονωθεί από το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί. Η αυξανόμενη αποπροσωποποίηση και ανταγωνιστικότητα που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις εργασίας διαποτίζουν και τις ενδοοικογενειακές σχέσεις, αυξάνοντας την πολυπλοκότητά τους.

Μέσα στα πλαίσια του γάμου, δημιουργούνται μεγάλες προσδοκίες συναισθηματικής και σεξουαλικής πληρότητας, ενώ συγχρόνως το υψηλό ποσοστό διαζυγίων μαρτυρεί πόσο δύσκολο είναι να εκπληρωθούν αυτές οι προσδοκίες. Σήμερα, περίπου ένας στους τρεις γάμους καταλήγει σε διαζύγιο και υπολογίζεται ότι τέσσερα στα δέκα παιδιά που γεννήθηκαν στη δεκαετία του 1970 θα περάσουν ένα μέρος της παιδικής τους ηλικίας σε οικογένεια μ' ένα γονιό (Kenniston, 1977).

Παράλληλα, η άνθηση επαγγελματιών ένιςχυτικών για την οικογένεια, όπως είναι οι ψυχίατροι και οι ειδικοί, παραβιάζουν ακόμη περισσότερο την ιδιωτικότητα της και δημιουργούν νέες μορφές έλεγχου. Έτσι, η ανάγκη για βοήθεια εκ μέρους των ειδικών στην ανατροφή των παιδιών έχει σαν συνέπεια μία νέα εξάρτηση από ανθρώπους και θεσμούς εξωοικογενειακούς. Είναι η αλληλεπίδραση λοιπόν αυτών των συνθηκών που θέτει τη σύγχρονη αμερικανική οικογένεια υπό πίεση.

Υπο-πολιτισμός των νέων (youth culture)

Η πληρέστερη κατανόηση όμως της αμερικανικής έφηβείας προϋποθέτει τη θεώρησή της όχι μόνο ως προς την οικογένεια (όπως είδαμε, δίνεται έμφαση στην ανεξαρτησία και αυτοδυναμία των παιδιών και εφήβων) αλλά και ως προς το φαινόμενο του υποπολιτισμού των νέων. Ο «υπο-πολιτισμός των νέων» εκφράζεται σε συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς (π.χ. ντύσιμο, μουσική, χρήση ναρκωτικών) και σε μία όρισμένη νοοτροπία (εσωστρέφεια, τάση για αυτονομία) που ξεπηδούν και εξελίσσονται στον κύκλο της νεολαίας (Coleman, 1974).

Το φαινόμενο αυτό είναι χαρακτηριστικό της αμερικανικής κοινωνίας και είναι αποτέλεσμα δύο βασικών παραγόντων: της παρατεταμένης εκπαίδευσης και της «γκετοποίησης» των νέων από τον κόσμο των μεγάλων από τη μία μεριά, και της αυξημένης αναλογίας ατόμων νεαρής ηλικίας στο γενικό πληθυσμό,⁵ από την άλλη. Είναι λοιπόν ειρωνεία της τύχης το ότι η αποδοχή της ανεξαρτησίας των νέων εκ μέρους των

5. Η αναλογία των νέων προς τον γενικό πληθυσμό είναι πολύ μεγαλύτερη σήμερα από ότι στα 1950 ή 1960, εξ αιτίας της υψηλής γεννητικότητας που σημειώθηκε στα 1946 (Coleman, 1974).

γονιών είναι συμπληρωματική με το παρατεταμένο διάστημα αντικειμενικής εξάρτησής τους μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο (σάν φοιτητές, άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι). Καί η αποδοχή της ανεξαρτησίας εκ μέρους της οικογένειας συμπίπτει με την αυξανόμενη σπουδαιότητα της ομάδας των συνομηλίκων καί με τόν προσδοκώμενο κομφορμισμό στίς αξίες της.

Έρευνητικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι ο «υποπολιτισμός των νέων» στην ουσία δεν είναι μία άντικρουλή κατάσταση που ριζικά αμφισβητεί τις αξίες των μεγάλων, έστω κι αν εκ πρώτης όψεως δημιουργείται αυτή η εντύπωση (Yankelovich, 1974). Βέβαια ο όμογενοποιητικός παράγοντας της ηλικίας εθύνεται ως ένα σημείο για το μεγάλο βαθμό «σωβινισμού» των γενεών (Sorensen, 1973). Συγχρόνως, όμως, η όμοιογένεια της ομάδας αυτής βάσει του παράγοντα ηλικία μετριάζεται από τους παράγοντες κοινωνικοοικονομικού καί μορφωτικού επιπέδου που διαφοροποιούν τους νέους μεταξύ τους, όπως καί τους ενήλικους (Yankelovich, 1974). Ακόμη καί στο αποκορύφωμα της αναταραχής της δεκαετίας του '60 οι φοιτητές καί οι εργαζόμενοι νέοι δεν είχαν ενιαία στάση. Καί στά 1970, οι εργαζόμενοι νέοι, αν καί έχουν λίγο-πολύ υιοθετήσει τά ήθη της φοιτητικής νεολαίας, είναι λιγότερο αποστασιοποιημένοι από την αμερικανική κοινωνία σε σύγκριση με τους φοιτητές (Yankelovich, 1974).

Φυσικά, κάτω από ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες, ο «υποπολιτισμός των νέων» έχει τή δυνατότητα να εξελιχθεί σε αντικουλτούρα. Γενικά, όμως, αντανakλά ήθη καί αξίες των ενηλίκων. Έτσι, κατά τή δεκαετία του '60, οι νέοι δεν διέφεραν τόσο στίς αξίες που πρόσβευαν οι γονείς τους, όσο στην ένταση με τήν οποία εξέφραζαν τή διαμαρτυρία τους (Lerner, 1975). Στή δεκαετία του '70, με λιγότερο έρεθιστικές κοινωνικές συνθήκες, οι γενεές προσεγγίζουν καί στόν τρόπο έκφρασης. Καί, σύμφωνα με τήν έρευνα Sorensen (1973), η πλειοψηφία των νέων εκφράζει σεβασμό για τις γονεϊκές ιδέες καί γνώμες.

Γονεϊκή στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα των νέων

Αναπόφευκτα, όμως, η διαφορετική στάση απέναντι στίς προγαμιαίες σχέσεις αποτελεί άφορμή προστριβών ανάμεσα σε γονείς καί εφήβους. Τά 3/4 των εφήβων που έλαβαν μέρος στην έρευνα Sorensen (1973) δήλωσαν ότι οι γονείς τους πιστεύουν πως τό σέξ είναι ανήθικο όταν δεν άφορά δύο ανθρώπους παντρεμένους. Αντίθετα, στην ίδια έρευνα περίπου τό ίδιο ποσοστό εφήβων (80% άγόρια καί 72% κορίτσια) επιδοκίμασαν τις προγαμιαίες σχέσεις εφόσον οι δύο νέοι είναι έρωτευμένοι.

Γενικά, οι περισσότεροι γονείς δεν συζητούν τέτοια θέματα με τά παιδιά τους, κι αν συμβεί να τά συζητή-

σουν, γίνεται περισσότερο από βιολογική άποψη (Bell, 1966). Όμως, οι γονείς δεν ανακατεύονται στίς σεξουαλικές υποθέσεις των παιδιών τους εφόσον δεν έρχονται άμεσα αντιμέτωποι με αυτές (Sorensen, 1973).

Τό φύλο του παιδιού όπωσδήποτε επηρεάζει τήν ανεκτικότητα των γονιών. Έρευνες δείχνουν πως ο πατέρας γίνεται κάπως περισσότερο άυστηρός όσο αυξάνεται ο αριθμός των θυγατέρων (Reiss, 1967), πράγμα που υποδηλώνει μία σχετική διαφοροποίηση στην αντιμετώπιση του θέματος της σεξουαλικότητας, ανάλογα με τό φύλο του παιδιού.

Γενικά, όμως, η διαφορετική αντίληψη για τις προγαμιαίες σχέσεις ανάμεσα σε γονείς καί εφήβους δεν προκαλεί πολύ έντονες προστριβές. Σ' αυτό συντελεί η ανεξαρτησία που ευνoείται από τήν οικογένεια σε συνδυασμό με τήν ένσωμάτωση στόν κύκλο των συνομηλίκων.

Η σεξουαλικότητα ανάμεσα στους νέους

Έρευνες δείχνουν ότι η μεγάλη στροφή προς τή σεξουαλικότητα, ή αποκαλούμενη «σεξουαλική επανάσταση», τουλάχιστον όσον άφορά τή συμπεριφορά, συνέβη στίς άρχές του 20ού αιώνα. Από τά 1920 καί μετά η βασική άλλαγή άφορά τή στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα που εξελίχθηκε έτσι ώστε να προσαρμοστεί στην άλλαγή συμπεριφοράς που σημειώθηκε εκείνη τήν περίοδο (Reiss, 1970). Εύλογο, βέβαια, είναι ότι καί η συμπεριφορά δεν παρέμεινε σταθερή εκτοτε, κυρίως όσον άφορά τις προγαμιαίες σχέσεις.

Σήμερα, οι σεξουαλικές σχέσεις, γενικά, γίνονται άποδεκτές με τήν προϋπόθεση, βέβαια, της άμοιβαιότητας συναισθημάτων. Αυτό αποτελεί τή μετεξέλιξη του άυστηρά διπλού κριτηρίου, σύμφωνα με τό όποιο η σεξουαλικότητα είναι άποδεκτή για μέν τους άντρες σε οποιαδήποτε περίπτωση, για δε τις γυναίκες μόνο στα πλαίσια του γάμου.

Έρευνητικά δεδομένα πιστοποιούν αυτή τήν άλλαγή. Στή μελέτη Packard (1968), ανάμεσα σε 2.100 νέους, 80% των άγοριών καί 72% των κοριτσιών συμφώνησαν στην άποδοχή προγαμιαίων σεξουαλικών σχέσεων με τήν προϋπόθεση της άμοιβαιότητας συναισθημάτων.

Στή μελέτη Sorensen (1973) ανάμεσα σε εφήβους 13-19 ετών, η πλειοψηφία άπέριψε τό παραδοσιακό διπλό κριτήριο. Επίσης, σύγκριση ανάμεσα σε έρευνητικά δεδομένα του 1959 (Reiss) καί του 1973 (Perlman) από τό ίδιο κολλέγιο της Ν. Υόρκης έδειξαν αύξηση του φιλελεύθερου ρεύματος σχετικά με τή σεξουαλικότητα ανάμεσα στούς φοιτητές. Στά 1959, 72-78% των φοιτητών καί των δύο φύλων άποδέχονται τις σεξουαλικές σχέσεις με τήν προϋπόθεση της άμοιβαιότητας συναισθημάτων. Στά 1973, τό ποσοστό είχε αύξηθεί σε 93-97%. Έρευνες σε φοιτητικό πληθυσμό συντηρητικότερων περιοχών, που θεωρούνται καί

σάν πιο αντιπροσωπευτικές, όπως η Virginia και η North Dakota, έδωσαν παρόμοια αποτελέσματα (Mirande, 1974).

Σχετική αύξηση σημειώθηκε και στο ποσοστό των νέων που αποδέχονται σεξουαλικές σχέσεις χωρίς την προϋπόθεση της συναισθηματικής αρμονίας (Sorensen, 1973, Perlman, 1974).

Παράλληλα, το ποσοστό φοιτητικού πληθυσμού που θα καλωσόριζε μία ακόμη ευρύτερη κοινωνική αποδοχή σεξουαλικής ελευθερίας αυξήθηκε σταθερά στα τελευταία πέντε χρόνια: από 43% στα 1969 σε 56% στα 1971 και 61% στα 1973. Άνάλογη αύξηση παρατηρείται και ανάμεσα στους εργαζόμενους νέους, αν και ο ήθικος τους κώδικας παραμένει αυστηρότερος από ό,τι των φοιτητών (Yankelovich, 1974).

Σε σύγκριση με την προηγούμενη γενιά, οι νέοι αρχίζουν τις σεξουαλικές τους σχέσεις σε μικρότερη ηλικία. Σύμφωνα με την έρευνα Kinsey (1953), 3% των γυναικών είχαν σεξουαλικές σχέσεις στην ηλικία των 16 και λιγότερο από 20% στα 19. Για τους άντρες τα ποσοστά ήταν 39% και 72%, αντίστοιχα. Στα 1973, η έρευνα Sorensen έδειξε ότι ανάμεσα σε έφηβους 13-19 χρόνων, 44% των αγοριών και 30% των κοριτσιών είχαν σεξουαλικές σχέσεις πριν τα 16. Και στην ηλικία των 19, τα ποσοστά αυξήθηκαν σε 72% για τα αγόρια και 57% για τα κορίτσια.

Φυσικά, τα σεξουαλικά ήθη και η συμπεριφορά ποικίλλουν ανάλογα με το κοινωνικο-οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο, τη γεωγραφική περιοχή, το φύλο.

Νέοι ανώτερου οικονομικού και μορφωτικού επιπέδου εμφανίζονται πιο φιλελεύθεροι σ' αυτά τα θέματα από τους λιγότερο προνομιούχους συνομηλίκους τους, αν και πρόσφατα η διαφορά μειώνεται, καθώς τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα πλησιάζουν τη νοοτροπία των ανώτερων τάξεων σ' αυτό τον τομέα (Yankelovich, 1974).

Επίσης οι περισσότεροι αστικοποιημένες περιοχές, π.χ. Ν. Υόρκη, Καλιφόρνια, είναι πιο φιλελεύθερες από τις αγροτικές περιοχές, όπως ο Νότος (Reiss, 1967).

Παρά το γεγονός ότι η αλλαγή των σεξουαλικών ήθων και της συμπεριφοράς είναι περισσότερο αισθητή στις γυναίκες, αυτές παραμένουν συντηρητικότερες. Επιδιοκμαίζουν τις προγαμιαίες σχέσεις σε ποσοστό μικρότερο από τους άντρες και δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην αγάπη σαν προϋπόθεση (Packard, 1968, Sorensen, 1973, Perlman, 1974).

Συνέυρεση με το αντίθετο φύλο, «σταθερός δεσμός» και ελεύθερη συμβίωση

Για τους Άμερικανούς γονείς, η συνέυρεση των παιδιών τους με το άλλο φύλο δεν αποτελεί ταμπού. Αντίθετα, ένθαρρύνουν τα παιδιά τους σε τέτοιου εί-

δους δραστηριότητες και νοιώθουν απογοήτευση όταν οι γιοί ή οι θυγατέρες τους αποτυγχάνουν. Στην άμερικανική κοινωνία, δηλαδή, είναι γενικά αποδεκτή αυτή η μορφή κοινωνικοποίησης, ή όποια ως ένα βαθμό υποκαθιστά την προσκόλληση στους γονείς. Καθώς οι οικογενειακοί δεσμοί χαλαρώνουν, οι νέοι νοιώθουν την ανάγκη να στραφούν όλο και περισσότερο προς τους συνομηλίκους τους (Orlofsky, 1976).

Σε σύγκριση με το παρελθόν, οι σύγχρονοι νέοι αρχίζουν να βγαίνουν ραντεβού σε μικρότερη ηλικία. Στα 1924, η μέση ηλικία έναρξης για τα κορίτσια ήταν 16, ενώ στα 1968 13,2 (Bell and Chaskes, 1970).

Ο «σταθερός δεσμός» είναι ευρύτατα αποδεκτός, καθώς εξασφαλίζει ένα καταφύγιο από την αποπροσωποποίηση της σύγχρονης ζωής και από τον ανταγωνισμό που κρύβει η συνεχής αναμέτρηση με το άλλο φύλο. Έμπειρικά δεδομένα δείχνουν αυξανόμενη αποδοχή της μονογαμίας και του σταθερού δεσμού (Bell and Chaskes, 1970).

Αυτή δέ η τάση είναι συναφής με το όλο και πιο διαδεδομένο φαινόμενο της ελεύθερης συμβίωσης, ιδιαίτερα στις πανεπιστημιούπολεις. Το ποσοστό των φοιτητών που έχουν συμβίωση χωρίς γάμο υπολογίζεται από 10% μέχρι 33% (Macklin, 1974). Σαν βασική προϋπόθεση θεωρείται η συναισθηματική αρμονία και οι λόγοι που δίνονται για την προτίμηση αυτής της μορφής σχέσης είναι η μοναξιά των πανεπιστημιούπολεων, η επιπολαιότητα των παραδοσιακών σχέσεων και η αναζήτηση για δεσμούς με περισσότερο νόημα.

Φαίνεται, λοιπόν, πως οι ίδιοι παράγοντες (δηλαδή αποπροσωποποίηση, απόμακρες σχέσεις) που συντελούν ώστε ο γάμος ανάμεσα στους ενήλικους να λειτούργει σαν καταφύγιο, είναι καθοριστικοί για τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι αντιλαμβάνονται τις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Από αυτή την άποψη, το φιλελεύθερο ρεύμα στα σεξουαλικά ήθη και τη συμπεριφορά δεν οδηγεί σε άμφισβήτηση της μονογαμίας και του αστικού γάμου. Όπως δείχνει η αυξανόμενη αποδοχή του σταθερού δεσμού και της ελεύθερης συμβίωσης, το φιλελεύθερο ρεύμα ως προς τη σεξουαλικότητα διοχετεύεται σε μονογαμικές σχέσεις που σε πολλά σημεία θυμίζουν γάμο. Το γεγονός δέ ότι οι περισσότεροι δεσμοί, παρά τις υποκειμενικές προθέσεις, είναι μικρής διάρκειας, δείχνει πως οι ίδιες συνθήκες που ώθουν προς τη μονογαμία την υποσκάπτουν συγχρόνως.

Από την ίδια όπτική, όρισμένα φαινόμενα που σχετίζονται με τη νεολαία αξίζουν προσεκτικότερη θεώρηση σε συνάρτηση με την έρωτική ζωή των νέων και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις.

Συνήθως το κατά πόσο η σεξουαλικότητα γίνεται πηγή χαράς ή δυστυχίας εξαρτάται από τη σχέση γονέων-παιδιών και από τα σύγχρονα κοινωνικά ήθη και αξίες. Σύμφωνα με αυτά τα άδρα κριτήρια, η έρωτική ζωή των Άμερικανών νέων είναι αρκετά φιλε-

λεύθερη, τουλάχιστον σε σύγκριση με την Ελλάδα. Καί θα περίμενε κανείς ότι η αμερικανική νεολαία απολαμβάνει την επανάσταση που έχει γίνει στά ηθη. Η άνοδος όμως του ποσοστού αυτοκτονιών και του έθιμου στά ναρκωτικά ανάμεσα στους νέους δημιουργούν αμφιβολίες για κάτι τέτοιο. Το ποσοστό αυτοκτονιών ανά 100.000 ανάμεσα στο λευκό πληθυσμό ηλικίας 15-24 είναι 17,8 για τους άντρες και 4,8 για τις γυναίκες (US Dept of Commerce, Bureau of the Census, Statistical Abstract of the US 1976). Καί ανάμεσα στους φοιτητές το ποσοστό αυτοκτονιών είναι 50% υψηλότερο από ό,τι ανάμεσα στο γενικό πληθυσμό των νέων (Miller, 1975), πράγμα που υποδηλώνει τη μοναξιά που κρύβεται κάτω από την επιφανειακή ξενοιασιά της πανεπιστημιακής ζωής.

Όσον αφορά τα ναρκωτικά, στατιστικά στοιχεία δείχνουν δραματική αύξηση στη χρήση και τον έθισμό. Στά 1960, οι ήρωινομανείς υπολογίζονταν σε λιγότερους από 100.000, ενώ στά 1975 σε 700.000 (Schroeder, 1975). Η πλειοψηφία αυτών των τοξικομανών ήταν ηλικίας κάτω των τριάντα.

Τά δεδομένα αυτά υποδηλώνουν ότι οι κοινωνικές συνθήκες κάνουν την επικοινωνία ανάμεσα στους νέους μάλλον δύσκολη. Προφανώς η αυξανόμενη ανάγκη για οικείες και στενές σχέσεις, όπως αυτή εκδηλώνεται μέσα από την ευρύτατη αποδοχή της σεξουαλικής ελευθερίας με την προϋπόθεση της συναισθηματικής αμοιβαιότητας, δεν είναι τόσο εύκολο να ικανοποιηθεί. Καί η έρωτική ζωή μπορεί να αντικατοπτρίζει τον ίδιο ανταγωνισμό που διέπει την κοινωνία σάν σύνολο.

Έτσι, η υγιής στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα συχνά μετριάζεται από τό λεγόμενο «κριτήριο απόδοσης». Μιά πρόσφατη έρευνα ανάμεσα σε Άμερικανούς φοιτητές (Komarovsky, 1976) έδειξε ότι οι άντρες συχνά έχουν την τάση να συγκρίνουν με πολύ άγχος τη σεξουαλική τους επίδοση με την επίδοση των πρώην συντρόφων της κοπέλλας τους. Στην ίδια έρευνα εκφράστηκε προτίμηση στις σεξουαλικά άπειρες γυναίκες που δεν θα δημιουργούσαν απειλητική ατμόσφαιρα με την προηγούμενη σεξουαλική τους εμπειρία. Φυσικά και οι γυναίκες δεν εξαιρούνται από ανάλογες καταστάσεις. Καί δεν είναι καθόλου σπάνιο φαινόμενο για τις νεαρές γυναίκες σήμερα να προσπαθούν να διαχωρίσουν τό συναισθηματικό από τη σεξουαλικότητα για λόγους πολύ διαφορετικούς από τους λόγους που ίσχυαν στο παρελθόν, όταν ο αυστηρός ήθικός κώδικας απαγόρευε κάτι τέτοιο, διαφοροποιώντας έτσι τις «καλές» από τις «κακές» γυναίκες. Ό σημαντικός διαχωρισμός είναι αποτέλεσμα μις παρεξηγημένης έννοιας «απελευθέρωσης» που οδηγεί μάλλον στην απογύμνωση των σεξουαλικών σχέσεων από κάθε έννοια συντροφικότητας (Bartell, 1971).

Έτσι, για την αμερικανική νεολαία, τά προβλήματα δεν έντοπίζονται πιά στην παρέμβαση της οικογένειας στην προσωπική τους ζωή, όσο στις συνέπειες που έ-

χει για τις προσωπικές σχέσεις τους μία ανταγωνιστική και καταναλωτική έρμηνεία της σεξουαλικότητας, όπως υπαγορεύεται από τό ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Ο θεσμός του γάμου ανάμεσα στη νεολαία

Παρά την ανάπτυξη μη παραδοσιακών μορφών συμβίωσης, όπως τά κοινόβια τά οποία υπολογίζονται από 3.000 ως 750.000 περίπου μέλη (Jerome, 1974), διάφορες έρευνες δείχνουν περιορισμένη αποδοχή τέτοιων μοντέλων διαβίωσης. Από τά 36% των φοιτητών έθνικού δείγματος που εξέφρασαν ένδιαφέρον για κοινοβιακή ζωή, μόνο 5% θά τό έβλεπαν σάν μία μακροπρόθεσμη επιλογή (Yankelovich, 1974).

Ο γάμος σάν θεσμός διατηρεί τη δημοτικότητα του ανάμεσα στην πλειοψηφία των νέων, οι οποίοι τον θεωρούν σάν αυτοσκοπό, απαραίτητο συμπλήρωμα της προσωπικής τους ταυτότητας (Yankelovich, 1974).

Τελευταία, σημειώθηκε μία σχετική άνοδος στην ηλικία γάμου και για τά δύο φύλα. Έτσι, στά 1976, η μέση ηλικία γάμου ήταν 23,8 για τους άντρες και 21,3% για τις γυναίκες (US Bureau of the Census, Statistical Abstract, 1976). Πρόκειται, όμως, για ανάβολη μάλλον παρά για εγκατάλειψη του θεσμού.

Επίσης ό αυξανόμενος αριθμός διαζυγίων αντιστοιχεί σε αυξανόμενες προσδοκίες από τό γάμο και όχι σε άμφισβήτησή του. Στά τελευταία δεκαπέντε χρόνια σημειώθηκε μόνο μία έλαφρά μείωση (περίπου 3%) στο σύνολο των ατόμων που προσήλθαν για γάμο (US Bureau of the Census, 1974). Καί τό ποσοστό των νέων που είναι παντρεμένοι παραμένει ύψηλό. Στά 1971, 22,2% από τό γυναικείο πληθυσμό ηλικίας 18-19, 60,5% από την ομάδα ηλικίας 20-24 και 83% από τις ηλικίες 25-29 ήταν παντρεμένες. Τό ίδιο έτος, τά ποσοστά για τους άντρες ήταν 7,5%, 42,9%, και 75,3%, για τις αντίστοιχες ηλικίες (US Bureau of the Census).

Συνεπώς δέ με τό νόημα που αποδίδουν οι νέοι στο γάμο για τη συναισθηματική τους πληρότητα είναι και η στάση απέναντι στά παιδιά τά οποία θεωρούνται όλο και περισσότερο σάν «θέμα προσωπικής επιλογής, όχι σάν καθήκον προς την κοινωνία ή σάν άναντικατάστατη αξία» (Yankelovich, 1974).

4. σύγκριση: συγκλίσεις και άποκλίσεις

Η οικογένεια από άποψη δομής, λειτουργίας και ιδεολογίας καθώς και τό θέμα της σεξουαλικότητας των νέων στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ διαφοροποιούνται σάν αποτέλεσμα της ιστορικής παράδοσης και του σταδίου σύγχρονης κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης της αντίστοιχης χώρας. Παράλληλα, καθώς η Ελλάδα αναπτύσσεται οικονομικά και τεχνολογικά κατά τό

μοντέλο των ΗΠΑ, παρατηρείται μία σχετική προσέγγιση σ' αυτούς τους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Στό προ-βιομηχανικό στάδιο της κάθε χώρας, αυτό που διαφοροποιεί την πατριαρχική κατάσταση θα μπορούσε να συνοψισθεί ως εξής: 'Ο έλληνικός χώρος απαιτούσε τη διατήρηση στενών δεσμών ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας (Friedl, 1963, Peristiany, 1965). Αυτό επηρέαζε σημαντικά τη μορφή σχέσης ανάμεσα στη νέα και την παλιά γενιά, ένισχύοντας την εξουσία της δεύτερης. Αντίθετα, ο αμερικανικός χώρος ευνουόσε την αυτονομία, προσφέροντας στους νέους τη δυνατότητα να φύγουν και επιτείνοντας το χάσμα έμπειρίας ανάμεσα στους μεγαλύτερους και τους νεότερους, που αποδεικνύονταν πιο αποτελεσματικοί στη νέα γη (Demos 1977, Slater, 1977).

Η βιομηχανοποίηση και η αστικοποίηση μετέβαλαν την παλιά τάξη πραγμάτων και στις δύο χώρες. Όμως, ο ρυθμός ανάπτυξης δεν ήταν ο ίδιος. Έτσι, σήμερα η Ελλάδα βρίσκεται ακόμη στη διαδικασία εκβιομηχάνισης και εξαστισμού (47% αγροτικός πληθυσμός), ενώ οι ΗΠΑ έχουν περάσει στο μεταβιομηχανικό στάδιο (μόνο 4,3% αγροτικός πληθυσμός). Κατά συνέπεια, το ποσοστό γυναικών που συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό είναι υψηλότερο στις ΗΠΑ, όπου οι γυναίκες αποτελούν το 42% του εργατικού δυναμικού (Bureau of Labor Statistics, 1977), ενώ στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν το 28,5% (Στατιστική Έπετηρίς, 1977). Και επιπλέον, η εκπαίδευση αποτελεί πολύ πιο εκτεταμένο φαινόμενο στις ΗΠΑ από ό,τι στην Ελλάδα, τόσο ως προς το μέγεθος του φοιτητικού πληθυσμού όσο και ως προς τη διάρκεια σπουδών:

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Πτυχιούχοι Ανώτατης Εκπαίδευσης στις ΗΠΑ και στην Ελλάδα

	ΗΠΑ		Ελλάδα	
	Ομάδα ηλικίας 20-24	25-29	Ομάδα ηλικίας 20-24	25-29
μέ 4ετείς κολλεγιακές σπουδές			μέ πτυχίο ανώτατης σχολής	
1960	4,7%	7,5%	1,1%	2,8%
1970	7,3%	10,6%	2,2%	5,5%
1976	8,4%	15,9%		

(Current Population Reports, US Dept of Commerce, 1960, 1970, 1976, 1977. Στατιστική Έπετηρίς της Ελλάδος, Απογραφή Πληθυσμού 1961, 1971).

Έτσι, το αντίστοιχο στάδιο οικονομικής ανάπτυξης με τον άμεσο αντίκτυπο που είχε για τη θέση της γυναίκας και των νέων, και συνεπώς για τη δομή και τη λειτουργία της οικογένειας, υποστηρίζει μέχρι ενός σημείου την ιδιαίτερη παράδοση της κάθε χώρας.

Στην Ελλάδα, εξ αιτίας της γρήγορης, σε σύγκριση με το παρελθόν, αστικοποίησης και βιομηχανοποίησης, συνέβησαν απότομες αλλαγές στο οικονομικό οικοδόμημα, ενώ οι μεταβολές στην οργάνωση της

ιδιωτικής ζωής ακολούθησαν σε βραδύτερο ρυθμό (Βασιλείου, 1966).

Παρουσιάζεται, λοιπόν, μία μορφή «πολιτιστικής επιβράδυνσης» στην εξέλιξη της οικογενειακής δομής και του μοντέλου κοινωνικοποίησης. Έτσι, η επιβίωση της παράδοσης της αλληλεξάρτησης ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας δημιουργεί ένα οικογενειακό μοντέλο δυσλειτουργικό για το αστικό περιβάλλον. Η οικογένεια προσπαθεί να διατηρήσει την εξάρτηση των εφήβων, υιοθετώντας παρεμβατικό ρόλο στην ιδιωτική τους ζωή, ενώ οι σύγχρονες συνθήκες (π.χ. μόρφωση, σταδιοδρομία, έρωτική ζωή) ώθουν τους νέους, αγόρια και κορίτσια, να αγωνιστούν για να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους από τους γονείς (Katakis, Ioannides, Tavantzis, 1974).

Στην αμερικανική κοινωνία υπάρχει περισσότερη συνάφεια ανάμεσα στις απαιτήσεις που προβάλλει ο κοινωνικός μετασχηματισμός και στην οικογενειακή ιδεολογία. Στις ΗΠΑ, η παράδοση της χαλάρωσης των δεσμών ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας (Demos, 1977, Slater, 1977) ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο από το γρήγορο ρυθμό τεχνολογικής ανάπτυξης, πράγμα που συντελεί στη φθορά της γονεϊκής εξουσίας (Kenniston, 1977). Έτσι, η οικογένεια αποδέχεται την ανεξαρτησία των εφήβων (Kohn, 1969), όπως απαιτούν οι σύγχρονες συνθήκες ζωής.

Αυτή λοιπόν η διαφορά στην οικογενειακή ιδεολογία, σε συνάρτηση με τη διαφορετική έκταση που έχει πάρει το φαινόμενο του «υπο-πολιτισμού των νέων» στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ, διαφοροποιεί το περιεχόμενο της σύγκρουσης κατά την έφηβεία ανάμεσα στις δύο χώρες.

Στην Ελλάδα, οι γονείς διατηρούν ένα περισσότερο ή λιγότερο αυστηρό ηθικό κώδικα, ενώ ανάμεσα στους νέους υπάρχει ευρύτατη αποδοχή των προγαμιαίων σχέσεων και παρακμή του διπλού κριτηρίου (Vermeulen, 1970, Nielsen Hellas Institute, 1977, K. Παπαδοπούλου, 1975). Αυτή η διαφορά, σε συνδυασμό με την πίεση για εξάρτηση από την οικογένεια, κάνει τη σύγκρουση πάνω στο θέμα της σεξουαλικότητας αναπόφευκτη, ιδιαίτερα ανάμεσα στον πατέρα και την κόρη. Παράλληλα, η έκταση του «υπο-πολιτισμού των νέων» δεν είναι τόση ώστε να μπορεί να εξουδετερώσει τον παρεμβατισμό της οικογένειας.

Η αλληλεπίδραση αυτών των παραγόντων δημιουργεί σύγχυση και κάνει τη σεξουαλική ζωή των νέων «ακανθώδες θέμα» και διαρκή απειλή για την οικογενειακή γαλήνη.

Στις ΗΠΑ, έστω κι αν οι γονείς είναι πιο συντηρητικοί στα σεξουαλικά ήθη από τους γιους και τις θυγατέρες τους (Reiss, 1970) στο βαθμό που αποδέχονται την ανεξαρτησία των παιδιών τους, η ένταση των συγκρούσεων στο θέμα της σεξουαλικότητας, τουλάχιστον, μειώνεται (Sorensen, 1973). Η μείωση αυτή των συγκρούσεων συμπίπτει με την αυξανόμενη σπουδαιότητα της ομάδας των συνομηλίκων, όπου οι

γονείς επιρρίπτουν ουσιαστικά ένα μέρος της ευθύνης στο γιό ή στην κόρη τους. Έρευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι δεν υπάρχει πραγματικό χάσμα αξιών ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά τους (Yankelovich, 1974), πράγμα που σημαίνει ότι η επιλογή των φίλων είναι λίγο-πολύ συνεπής με τις προτιμήσεις των γονιών. Με αυτή την έννοια, η ανεξαρτησία την οποία επιτρέπει η οικογένεια και η έκταση του «υποπολιτισμού των νέων» αλληλοσυμπληρώνονται, δημιουργώντας ένα φιλελεύθερο πλαίσιο για τη σεξουαλική ζωή των νέων. Συγχρόνως, όμως, αυτός ακριβώς ο ήμιαυτόνομος υπο-πολιτισμός των νέων σε συνδυασμό με τη συμμετοχή τους αργότερα στην παραγωγή συντελεί στη μεγαλύτερη αποξένωση των νέων από τον κόσμο των ενηλίκων και δημιουργεί σύγκρουση ανάμεσα στις γενεές. Αντίθετα, στην Ελλάδα, η ενσωμάτωση των νέων στον κόσμο των ενηλίκων δεν αποτελεί και τόσο επώδυνη διαδικασία, εξ αιτίας της συμμετοχής τους στην παραγωγή νωρίτερα.

Μιά πλήρης τώρα αντιπαράθεση της έρωτικής ζωής των νέων στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ προϋποθέτει τη θεώρησή της όχι μόνο από την άποψη της οικογενειακής ιδεολογίας, αλλά και του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου.

Στην Ελλάδα, η παράδοση της αλληλεξάρτησης αντανακλά σε δύο επίπεδα, δηλαδή στην οικογένεια και στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, δημιουργώντας μία κατά κάποιο τρόπο αντιφατική κατάσταση. Από τη μία μεριά, η οικογένεια είναι αυστηρή και παρεμβατική. Από την άλλη, το κοινωνικό πλαίσιο είναι ακόμη λίγο-πολύ ενισχυτικό, μία που οι διαπροσωπικές σχέσεις δεν είναι ακόμη τόσο απόμακρες και ανταγωνιστικές.

Με αυτή την έννοια, η πηγή των συγκρούσεων, όσον αφορά το θέμα της σεξουαλικότητας κατά την εφηβεία, εντοπίζεται στην οικογένεια, η οποία διατηρεί πολύ αυστηρότερα ήθη από ό,τι οι νέοι.

Στις ΗΠΑ συναντάμε μία μη παρεμβατική και απαγορευτική οικογένεια και ένα κοινωνικό πλαίσιο, όπου οι διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται όλο και πιο απόμακρες και ανταγωνιστικές. Έτσι, σε συνάρτηση με τη γονεϊκή στάση και τις νόρμες που ενστερνίζεται ή ημι-αυτόνομη ομάδα των συνομηλίκων, οι Αμερικανοί έφηβοι παρουσιάζονται πιο φιλελεύθεροι στις σεξουαλικές τους δραστηριότητες από ό,τι οι Έλληνες έφηβοι. Αυτό φαίνεται τόσο στην ευρύτερη αποδοχή των προγαμιαίων σχέσεων, όσο και στο νεαρότερο της ηλικίας κατά την οποία «έγκαινιάζουν» τις σεξουαλικές τους σχέσεις, καθώς και στον συγκριτικά μεγαλύτερο αντίκτυπο της σεξουαλικής επανάστασης στο γυναικείο πληθυσμό (Nielsen Hellas Institute, 1977, Sorensen, 1973). Όμως, ενώ αυτό το φιλελεύθερο ρεύμα στη σεξουαλική ζωή θά'πρεπε, λογικά να συνεπάγεται πιο άνετες και ειλικρινείς διαπροσωπικές σχέσεις, η αύξηση του ποσοστού αυτοκτονιών (US Dept of Commerce, Statistical Abstract of the US,

1976) και του έθιμου στά ναρκωτικά ανάμεσα στους νέους (Schroeder, 1975) οδηγούν σε κάποιο σκεπτικισμό. Μέχρις ενός σημείου, αυτά τα φαινόμενα μπορούν να αποδοθούν σε συναισθήματα αποξένωσης της νεολαίας από την ενεργό συμμετοχή στον κόσμο των ενηλίκων και στις δραστηριότητές του. Συγχρόνως, όμως, ύπνουουν ότι ο ανταγωνισμός που χαρακτηρίζει το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο αντανακλά και στις διαπροσωπικές σχέσεις των νέων. Γι' αυτό αναφέρεται τόσο συχνά από αγόρια και κορίτσια ότι ο «σταθερός δεσμός» ανταποκρίνεται στην ανάγκη τους να ξεφύγουν από τον ανταγωνισμό της συνεχούς αναμέτρησης με το άλλο φύλο, ενώ η αυξανόμενη ανάγκη για οικείες σχέσεις στην πράξη δεν ικανοποιείται τόσο εύκολα (Orlofsky, 1976). Και αυτός είναι επίσης ο λόγος για το λεγόμενο «κριτήριο απόδοσης» που συχνά υποσκάπτει τη δυνατότητα για συναισθηματική και σεξουαλική απόλαυση (Komarovsky, 1976). Θά μπορούσαμε να πούμε πως αυτά είναι προβλήματα που αφορούν και την ελληνική νεολαία, πράγμα που δεν είναι δύσκολο να παρατηρήσει κανείς ανάμεσα στα περισσότερο αστικοποιημένα και μορφωμένα τμήματα του πληθυσμού. Όμως, αυτά τα προβλήματα δεν αγγίζουν ακόμη τη νεολαία σε τόσο έκταση, γιατί το κέντρο πίεσης εντοπίζεται προς το παρόν περισσότερο μέσα στην οικογένεια παρά έξω απ' αυτήν.

Τόσο στην Ελλάδα όσο και στις ΗΠΑ, το φιλελεύθερο ρεύμα στη σεξουαλική ζωή των νέων δεν συνοδεύεται από ριζική άμφισβήτηση παραδοσιακών θεσμών, όπως ο γάμος. Διοχετεύεται μάλλον σε μονογαμικού τύπου σχέσεις, όπως δείχνει η αυξανόμενη τάση για «σταθερό δεσμό». Για τους νέους και στις δύο χώρες, ο γάμος θεωρείται ιδιωτική υπόθεση. Στην Ελλάδα, αυτό αποτελεί μία νέα τάση που μαζί με άλλα χαρακτηριστικά (δηλαδή συναισθηματικές προϋποθέσεις για το γάμο, μειωμένη διαφορά ηλικίας ανάμεσα στους συζύγους, ελάττωση της παιδοκεντρικότητας) διαφοροποιούν το γάμο ανάμεσα στους νέους από αυτόν των γονιών τους. Για τους Αμερικανούς νέους ο γάμος, σάν ιδιωτική υπόθεση, αποτελεί συνεχιστή μάλλον παρά διαφοροποίηση από το μοντέλο των γονιών τους.

5. συμπεράσματα, μελλοντικές τάσεις και προτάσεις για έρευνα

Φθάνοντας στο τέλος αυτής της συζήτησης, καταλήγουμε σε όρισμένα συμπεράσματα που μπορούν να συνοψισθούν ως εξής: στην Ελλάδα, η οικογένεια διατηρεί λίγο-πολύ τον απαγορευτικό χαρακτήρα της μέσα σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο, όπου επιβιώνουν πολλά υποστηρικτικά και συνεργατικά στοιχεία, όπως υπαγόρευαν οι συνθήκες αλληλεξάρτησης του παρελθόντος. Στις ΗΠΑ, η φιλελεύθερη οικογένεια βρίσκεται ενσωματωμένη σ' ένα κοινωνικό πλαίσιο, όπου οι

διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται όλοένα και πιο απόμακρες και αποπροσωποποιημένες. Έτσι, όσον αφορά το θέμα της σεξουαλικότητας των νέων, το κέντρο πίεσης εντοπίζεται διαφορετικά στην κάθε χώρα. Για μέν την Ελλάδα, το κέντρο πίεσης βρίσκεται στην οικογένεια, ή οποία ενεργεί απαγορευτικά, προσπαθώντας, ιδιαίτερα στην περίπτωση του κοριτσιού, να περιορίσει τάσεις ανεξαρτησίας και φιλελεύθερης σεξουαλικής συμπεριφοράς. Για δέ τις ΗΠΑ, το κέντρο πίεσης δεν εντοπίζεται πια τόσο μέσα στην οικογένεια, όσο στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, στην αποξένωση και στη συνεπακόλουθη δυσκολία στίς διαπροσωπικές σχέσεις και τό πλησίασμα των νέων.

Μέ βάση όρισμένες τάσεις οι όποιες εκδηλώνονται στον ελληνικό χώρο, θά ήθελα νά προχωρήσω σέ μερικές υποθέσεις για τή μελλοντική εξέλιξη της οικογένειας και των σεξουαλικών ήθων στην Ελλάδα.

Στήν Ελλάδα, ανάμεσα στά πιο άστικοποιημένα και μορφωμένα στρώματα του πληθυσμού παρατηρείται μιá αλλαγή όσον αφορά τήν οικογενειακή ιδεολογία και τή στάση απέναντι στη σεξουαλικότητα. Έτσι, είναι εύλογο ότι, καθώς προχωρεί ή άστικοποίηση και ή βιομηχανοποίηση, αυτές οι αλλαγές θά άγκαλιάσουν μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού. Σταδιακά, δηλαδή, θά επέλθει σύμπτωση ανάμεσα στην οργάνωση της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής. Μπορούμε νά περιμένουμε, λοιπόν, ότι ή οικογένεια θά δομηθεί σέ περισσότερο εξισωμένη βάση και θά υιοθετήσει τελικά θετική στάση απέναντι στην άπαίτηση για ανεξαρτητοποίηση που προβάλλουν τά νεαρότερα μέλη της. Ανάλογα δέ προς τό ρυθμό φιλελευθεροποίησης της οικογένειας, θά αύξηθεί και τό φιλελεύθερο ρεύμα ως προς τή σεξουαλικότητα ανάμεσα στους νέους. Η περισσότερο αυτόνομη άνάπτυξη του «υποπολιτισμού των νέων», που γίνεται αναπόφευκτη μέ τήν αύξηση του σπουδαστικού πληθυσμού και τήν παράταση της εκπαίδευσης, θά ενισχύσει αυτή τήν τάση. Παράλληλα, μέ τή διόγκωση των άστικών κέντρων, οι διαπροσωπικές σχέσεις γίνονται όλο και πιο απόμακρες, μέ αποτέλεσμα ή μοναξιά και ή αποξένωση νά αποτελούν τά καινούργια χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας. Έτσι, ή χαλάρωση της άλληλεξάρτησης θά καταργήσει μέν τους συνεπακόλουθους περιορισμούς όσον αφορά τή σεξουαλικότητα, αλλά θά συνοδευτεί από τους περιορισμούς στη διαπροσωπική επικοινωνία που επιβάλλουν οι νέες συνθήκες. Μέ άλλα λόγια, καθώς ή οργάνωση της δημόσιας ζωής άκολουθεί αυτήν των ΗΠΑ, είναι πολύ πιθανό οι τομείς της ιδιωτικής ζωής, όπως ή οικογένεια και ή σεξουαλικότητα, νά εξελιχθούν μέ άνάλογο τρόπο. Η επιβίωση της ιδιόμορφης ελληνικής παράδοσης μπορεί νά επιβραδύνει αυτή τή διαδικασία, δέν φαίνεται όμως ότι θά τήν άποτρέψει τελικά.

Όλες αυτές οι υποθέσεις προσφέρουν πολύ ένδιαφέρον πεδίο για έρευνα, ή οποία μέχρι στιγμής είναι μάλλον περιορισμένη. Κι αυτό όφείλεται και στην πε-

νιχρή χρηματοδότηση αλλά και στο ότι τό θέμα της οικογένειας και της σεξουαλικότητας αποτελούν άκόμη και τώρα ταμπού για τήν ελληνική πραγματικότητα. Έκτός από τήν άγροτική οικογένεια που αποτέλεσε άντικείμενο άνθρωπολογικών και κοινωνιολογικών μελετών (Campbell, Friedl, Sanders), ή έρευνα πάνω στη σύγχρονη ελληνική οικογένεια έχει άσχοληθεί σποραδικά και σέ περιορισμένου μεγέθους δείγματα μέ τή δυναμική της οικογένειας, τους ρόλους και τά στερεότυπα για τόν άντρα και τή γυναίκα, τή σύγχρονη θέση της γυναίκας, τήν προίκα, τήν έκτρωση. Συνήθως έρευνες τέτοιου είδους κατευθύνονται από τό Έθνικό Κέντρο Κοινωνικών Έρευνών, τό Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής ή τό Ίδιωτικό Ίνστιτούτο «Άνθρωπος» των Γ. και Β. Βασιλείου.

Θέματα που χρειάζονται διερεύνηση είναι και τά εξής:

- Η δυναμική της σχέσης γονιών-έφηβων και ή στάση της οικογένειας απέναντι στο θέμα της ανεξαρτησίας απ' αυτήν.
- Η έκταση που έχει πάρει τό φαινόμενο του «υποπολιτισμού των νέων» στη σύγχρονη Ελλάδα και ό βαθμός σύγκλισης ή απόκλισης ανάμεσα στίς άξίες που ένστερνίζονται οι γονείς και οι νέοι.
- Τό μέγεθος του χάσματος των γενεών, σέ συνάρτηση μέ τό θέμα της σεξουαλικότητας.
- Η έκταση της αλλαγής ως προς τή σεξουαλικότητα τόσο στη στάση όσο και στη συμπεριφορά ανάμεσα στους νέους. Η ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων και έστις πίεσης εκτός από τήν οικογένεια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βασιλείου, Γ., *Έρευνα μεταβλητών παραγόντων εις τήν ψυχοδυναμικήν της ελληνικής οικογένειας*. Αθηναϊκό Ίνστιτούτο του Άνθρώπου, Αθήνα, 1966.
- Βασιλείου Γ., «Aspects of Parent-Adolescent Transactions in the Greek Family», in G. Kaplan and S. Lebovici (Eds.), *Adolescence: Psychological Perspectives*, N. York: Basic Books, 1968.
- Βαλαώρας, Β., «Χαμηλή γεννητικότητα του ελληνικού πληθυσμού και προκληταί έκτρώσεις», Αθήνα, 1969, 18-19.
- Βαλμάς, Π., «Οικογένεια», Ν. Έστία, 1936, 19.
- Bell, R.R., «Parent-child Conflict in Sexual Values», *Journal of Social Issues*, 1966, 22, 34-44.
- Bell, R.R. and Chaskes, J.B., «Premarital Sexual Experience among Coeds, 1958 and 1968», *Journal of Marriage and the Family*, 32: 81-84, 1970.
- Blood, R. and Wolfe, D.M., *Husbands and Wives: The Dynamics of Married Living*, New York: Free Press, 1960.
- Bartel, G.D., *Group Sex*, New York: Signet Books, 1971.
- Bott, E., «Conjugal Roles and Social Networks», in Bell and Vogel (Eds.), *A Modern Introduction to the Family*, Free Press, 1960.
- Campbell, J.K., *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford Clarendon Press, 1964.

- Coleman, J., «Youth Culture», in *Youth: Transition to Adulthood*, 1974.
- Demos, J., «The American Family in Past Times» in Skolnick, A. and Skolnick, J., *Family in Transition*, 1977, Little Brown and Company.
- Ζάρναρη, Ο., *Patterns of Child Socialization in Greek Urban Families*, paper presented at the International Association for Child Psychiatry, 9th International Congress, Melbourne, Australia, 1978.
- Freud, S., *Three Essays on Sexuality*, 1905.
- Friedl, E., *Vassilika: A Village in Modern Greece*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1963.
- Hayghe, H., «Family and the Rise of Working Wives – An Overview», *Monthly Labor Review*, 99, 1976, 12-19.
- Jerome, J., *Families of Eden: Communes and the New Anarchism*, New York: Seabury Press, 1974.
- Katakis, Ioannides, Tavantzis, *Aspects of Transaction in the Athenian Family*, Paper read at the Fifth International Congress of Social Psychiatry, Athens, Greece, September 1-7, 1974.
- Katz, M., *The People of Hamilton, Canada West*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1976.
- Kett, J., «History of Age Grouping in America», in *Youth: Transition to Adulthood*, 1974.
- Kohn, M.L., *Class and Conformity: A Study in Values*, Homewood, Illinois: Dorsey, 1969.
- Kohn, M.L., «The Effects of Social Class on Parental Values and Practices», in *The American Family: Dying or Developing*, N. York: Plenum Press, 1979, 45-68.
- Kenniston, K., «Youth as a Stage of Life», in *Youth*, R. Havighurst and P. Dreyer (Eds), University of Chicago Press, 1975.
- Kenniston, K., *All our Children: The American Family under pressure*, 1977.
- Kinsey, A.C., et al, *Sexual Behavior in the Human Female*, Philadelphia: Saunders, 1953.
- Komarovsky, M., *Dilemmas of Masculinity: A Study of College*, Youth New York: Norton, 1976.
- Λαμπίρη-Δημάκη Ι., «Dowry in Modern Greece: An Institution at the Crossroads between Persistence and Decline», in *Towards a Sociology of Women*, Safilios-Rothschild.
- Lerner, R.M., «Showdown at Generation Gap: Attitudes of Adolescents and Their Parents toward Contemporary Issues», in Thornburg, H.D. (Ed.), *Contemporary Adolescence: Readings*, 1975.
- Macklin, E., «Going very Steady», *Psychology Today*, Nov. 1974.
- Mead, M., *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*, N. York, 1970.
- Miller, J.P., «Suicide and Adolescence», *Adolescence*, 1975, 10, 11-24.
- Mirande, A.M. and Hammer, E.L., «Premarital Sexual Permissiveness: A Research Note», *Journal of Marriage and the Family*, 1974, 36, 356-358.
- Mischel, W., «Sex Typing and Socialization», in Mussen, P.H. (Ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*, Vol. II. (3rd ed.), N. York: John Wiley Sons, 1970.
- Νικολαΐδου, Μ., «Η εργαζόμενη γυναίκα στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών*, 1975, 25, 470-496.
- Orlofsky, J.L., «Intimacy Status: Relationship to Interpersonal Perception», *Journal of Youth and Adolescence*, 1976, 5, 73-88.
- Παπαδοπούλου, Κ., *Άγῶνες καὶ νίκες τῆς Ἑλληνίδας*, ἐκδ. Πύλη, Ἀθήνα 1975.
- Packard, V., *The Sexual Wilderness*, N. York: David McKay Company, Inc., 1968.
- Perlman, D., «Self Esteem and Sexual Permissiveness», *Journal of Marriage and the Family*, 1974, 36, 470-473.
- Peristiany, J.G., «Honour and Shame in a Cypriot Highland Village», in Peristiany, J.G. (Ed.), *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, London: Weidenfels and Wicolson, 1965, 171-190.
- Ποταμιάνου, Α., «On Aspects of Change in Greek Urban Families», Paper presented at the International Association for Child Psychiatry and Allied Professions, 9th International Congress, Melbourne, Australia, 1978.
- Ray, R.N., «A Report on Self-employed Americans in 1973», *Monthly Labor Review*, 1975, 98, 49-54.
- Reiss, I., *The Social Context of Premarital Sexual Permissiveness*, N. York: Holt, Rinehart and Winston Inc., 1967.
- Reiss, I., «How and why America's Sex Standards Are Changing», in J.H. Gagnon and W. Simon (Eds), *The Sexual Scene*, Chicago: Aldine, Transaction Books, 1970, 43-57.
- Safilios-Rothschild, C., «A Comparison of Power Structure and Marital Satisfaction in Urban Greek and French Families», *Journal of Marriage and Family*, 1967, 29, 345-352.
- Safilios-Rothschild, C., «Honour Crimes in Contemporary Greece», *British Journal of Sociology*, 1969, 20, 205-217.
- Safilios-Rothschild, C., «The Options of Greek Men and Women», *Sociological Focus*, 1972, 5, 71-83.
- Skolnick, A., *The Intimate Environment*, Little Brown and Company, 1978.
- Slater, P., *Footholds*, Boston: Beacon Press, 1977.
- Schroeder, R.C., *The Politics of Drugs*, Washington, D.C.: The Congressional Quarterly, 1975.
- Sorensen, R.C., *Adolescent Sexuality in Contemporary America: Personal Values and Sexual Behavior*, New York: World Publishing Co., 1973.
- Spinellis, K. and Vassiliou, G., «Milieu Development and Male-Female Roles in Contemporary Greece», in Seward and Williamson (Eds.), *Social Sex Roles in a Changing World*, N. York: Random House (Communication number 65).
- Τσαούσης, Δ., «Η μορφολογία της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας», 1971.
- Triandis, H., Vassiliou, V. and Nassiakou, «Three Cross-Cultural Studies of Subjective Culture», *Journal of Personality and Social Psychology*, 1968, 8, 1-42.
- Φραγκουδάκη, Α., *Τὰ Ἀναγνωστικά τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου*, Ἀθήνα, 1978.
- Yankelovich, D., *The New Morality: A Profile of American Youth in the '70s*, 1974.
- Vermeulen, C., *Families in Urban Greece*, unpublished doctoral dissertation, Cornell Univ., 1970.